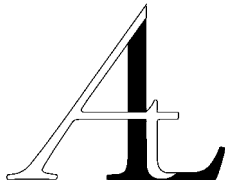

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 24

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 24

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2022

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turiny (Contents)

Straipsniai (Articles)

Paulius V. Subačius

Tekstas kaip gyvatvorė o 9

Simon Fries

Über die Variation *būtų - būt* und
mūsų, jūsų - mūs, jūs bei Christian Donelaitis o 27

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje:
XVIII a. pradžios diskursas o 57

Birutė Kabašinskaitė

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros
1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse o 103

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846-ųjų *Pasakų Fedro* rankraščio ir spaudinio ortografija o 131

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus marginalijos
Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikoje* (1901) o 187

Beata Bednarek

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach
Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim o 217

Publikacijos (Publications)

Sondra Rankelienė

Teodoro Narbuto asmeninės bibliotekos fragmentas
Vilniaus universiteto bibliotekoje: nuosavybės ženklai, viršeliai
ir marginalijos kaip savininko asmenybės bruožų atskleidimo įrankis o 239

Reda Griškaitė

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas o 319

Recenzijos (Reviews)

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Tomasz Kamusella, *Words in Space and Time.*

Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe, 2021 ○ 365

Rima Cicėnienė

Recenzuojama: Ilja Lemeškinas = Il'ja Lemeškin, *Pranciškaus Skorinos*

portretas 1522–2022 = Portrait de Francisk Skorina 1522–2022, 2022 ○ 373

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius*
lietuvių literatūros kanone (1883–1940), 2021 ○ 385

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Dalia Jakaitė (sud., įv. str. ir koment.)

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika, 2020 ○ 391

Jolita Mulevičiūtė

Recenzuojama: Diana Streikuvienė (sud., tekstų autorė)

Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =

Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album, 2021 ○ 399

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Roma Bončkutė

Konferencija „Jaunsvirlaukio akademija“, skirta S. Daukanto

229-osioms gimimo metinėms: Jelgava ir Jaunsvirlaukis ○ 409

Reda Griškaitė

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas

1. ĮVADAS. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS), Augustino Janulaičio (1878–1950) fonde (f. 267, b. 1492), saugoma rankraštinė knyga, priklausiusi Motiejaus *vel* Motiejaus Kazimiero Valančiaus (Maciej Kazimierz Wołoczewski, 1801–1875) asmeninei bibliotekai (archyvui) (toliau – VRK)¹ (žr. 1 pav.). Šis dokumentas neįtrauktas į dirbtinai suformuotą, nes *ne spaudai* (!) skirtų Valančiaus rankraščių rinkinį, šandien žinomą bendru *Pamiętnik Domowy (Namų užrašai)* vardu². 2003 m. rengiant naują šio rinkinio laidą (pirmoji – 1929 m.)³ Janulaičio fondas nebuvo „patikrintas“ (priešingai nei LMAVB RS fondai „Literatūrinių rankraščių kolekcija“ [f. 29] ir „Valentina Horoškevičiūtė“ [f. 98]), nors nuo 1911 m. kaip tik šis istorikas ypač domėjosi *ad se ipsum* rašytu Valančiaus palikimu, kritikavo Vaižgantą (tikr. Juozas Tumas, 1869–1933) dėl nepreciziško šių dokumentų skelbimo, siekė parengti naują visavertę (ir originalo kalba) jų publikaciją⁴. Paieškoti Valančiaus rankraščių Janulaičio fonde vertėjo dar ir dėl tos priežasties, kad ten nukeliavo ir vienas kitas kadaise Eduardo Volterio (Эдуард Александрович Вольтер, 1856–1941) turėtas rankraštis⁵. Volteris ne tik domėjosi Valančiaus palikimu, bet 1886 m. ekspedicijos po Lietuvą metu gavo (išigijo?) kai kuriuos Žemaičių vyskupo rankraščius:

Не смотря на такую сложность принятой мною задачи, всесторонняго изслѣдованія литовскаго племени, вслѣдствіе цѣлаго ряда счастливыхъ обстоятельствъ и изысканной любезности мѣстныхъ жителей, привыкшихъ въ теченіе трехъ лѣтъ къ моимъ разѣздамъ, и вслѣдствіе теплаго сочувствія самихъ Литовцевъ и Жмудиновъ, благодаря всѣмъ этимъ благопріятнымъ обстоятельствамъ, мнѣ доставались не только библиографическія рѣдкости, но также мнѣ передали и драгоценныя литовскія рукописи Симона Довконтга, какъ уже раньше (въ 1886 г.) я получилъ нѣкоторые неизданные труды покойнаго, жмудскаго епископа Матвѣя Волончевскаго⁶ (žr. 2 ir 3 pav.).

1 [Valančius] 1834–1845, 1–134.

2 Valančius 2003.

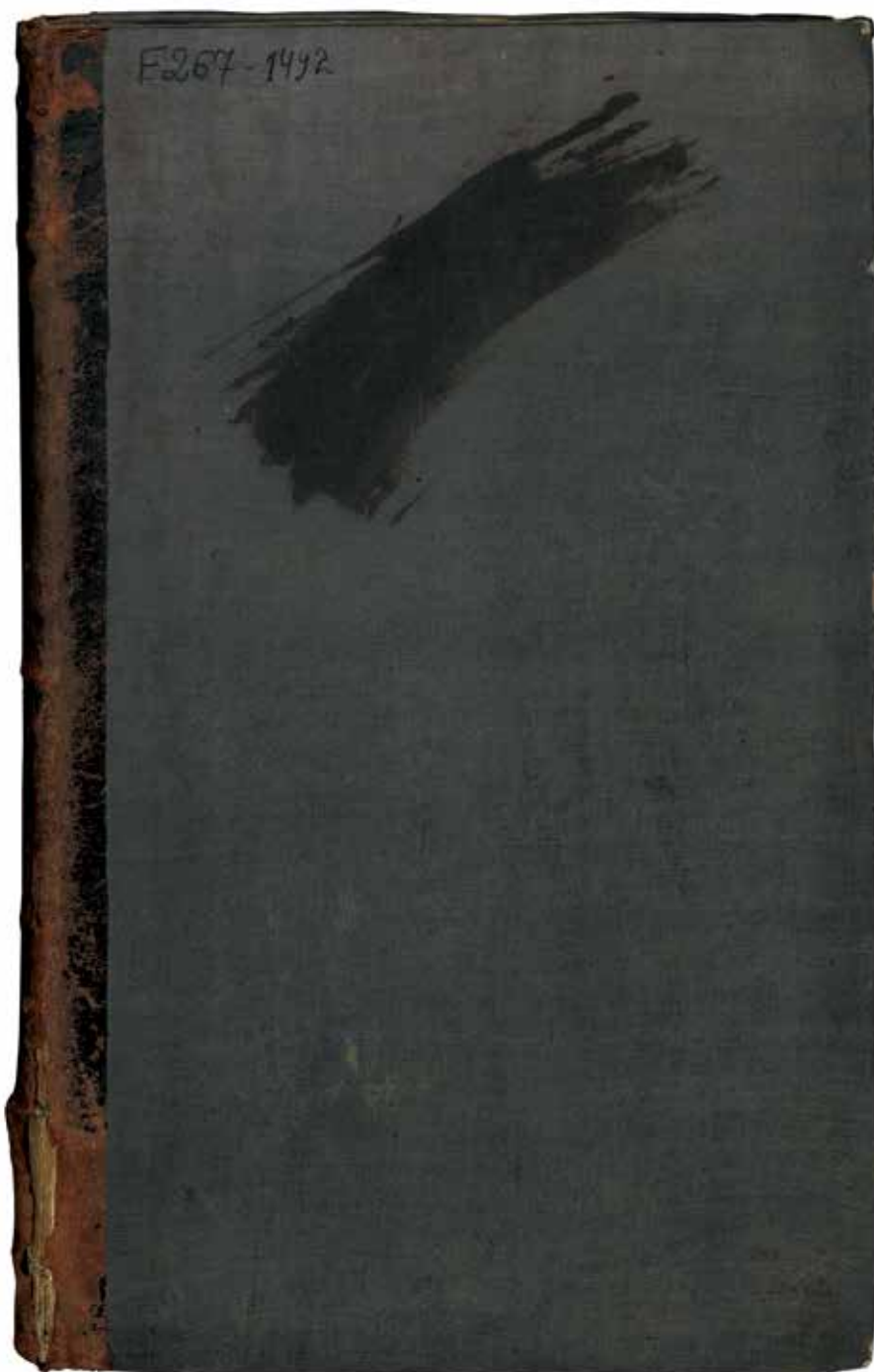
3 Valančius 1929. Taip pat žr. Valančius 1996.

4 Janulaitis 1911; Janulaitis 1912. Taip pat žr.

Janulaitis 1989, 321–322, 322–323. Daugiau apie tai žr. Prašmantaitė 2003, xiv–xv.

5 Plg. Griškaitė 2010.

6 [Вольтеръ] 1887, [1].

1 pav. Motiejaus Valančiaus rankraštinė knyga
iš Augustino Janulaičio fondo; 37,2 × 23,1 cm;
LMAVB RS: f. 267, b. 1492

Vertimas

Nors mano prisiimtas uždavinys buvo labai sudėtingas – visapusiškai tirti lietuvių gentį, dėl daugybės laimingų aplinkybių ir didelio geranoriškumo vietos gyventojų, kurie per trejus metus priprato prie mano ekspedicijų, kaip ir dėl šiltos pačių lietuvių ir žemaičių simpatijos; taigi dėl visų šių dalykų man buvo suteiktos ne tik bibliografinės retenybės, bet ir perduoti brangūs lietuviški Simono Daukanto rankraščiai, o dar anksčiau (1886 m.) gavau kai kuriuos neišleistus velionio Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus darbus.

1986 m. Vladas Žukas (1925–2014), rašydamas apie Valančiaus santykį su lietuviška knyga, atkreipė dėmesį, kad Volteris 1887 m. spaudoje skelbtoje ataskaitoje Imperatoriškai mokslų akademijai Sankt Peterburge (prieš tai buvo pateikta citata kaip tik iš šio leidinio) „minėjo jo [Valančiaus – R. G.] užrašus apie perskaitytas retas lietuviškas knygas“⁷. Tačiau Žukas Valančiaus sąrašo pats nematė – žinojo tik iš Volterio. Antrą kartą ši dokumentą netiesiogiai paminėjo 1989 m. rašydamas apie Volterio senosios lietuviškos knygos tyrimus, konkrečiai – Samuelio Boguslavo Chylinškio⁸ Bibliją: „Jis [Volteris – R. G.] apžvelgė spaudoje užfiksuotus duomenis (J. J. Kvantas, L. Rėzos, M. Stankevičiaus), nurodė, kad bibliją skaitė ir trumpai aprašė M. Valančius“⁹. Tačiau *in extenso* šios Volterio citatos nepateikė:

Къ этому прибавить надо, по разысканіямъ г. Академика А. А. Куника, слѣдующее: въ 1805 году литовскій дворянинъ Jerzy Grużewski, General Adjutant В. Woysk litewskich подарилъ единственный, до сихъ поръ извѣстный экземпляръ, библиотекѣ Виленскаго Университета. Въ 1842 году же она попала въ С.-Петербургъ въ католическую духовную академію, гдѣ ею пользовались С. Микучкѣй въ 1850 годахъ и раньше М. Волончевскій, который въ одной записи о прочитанныхъ и видѣнныхъ ими рѣдкихъ литовскихъ книгахъ, оставилъ слѣдующую замѣтку: „Charakterem Lacińskim, drukiem pięknym, w dwie kolumny, poczyna się od pierwszey księgi Mojżeszowej, konczy się na karcie 416, z której początek psalmu 40-go.“ Въ подлежащемъ намъ теперь экземплярѣ дѣйствительно существуетъ 416 страницъ, въ срединѣ нехватаетъ однакоже одного печатнаго листа, стр. 337–352 (листа у)¹⁰ (жг. 4 pav.).

Vertimas

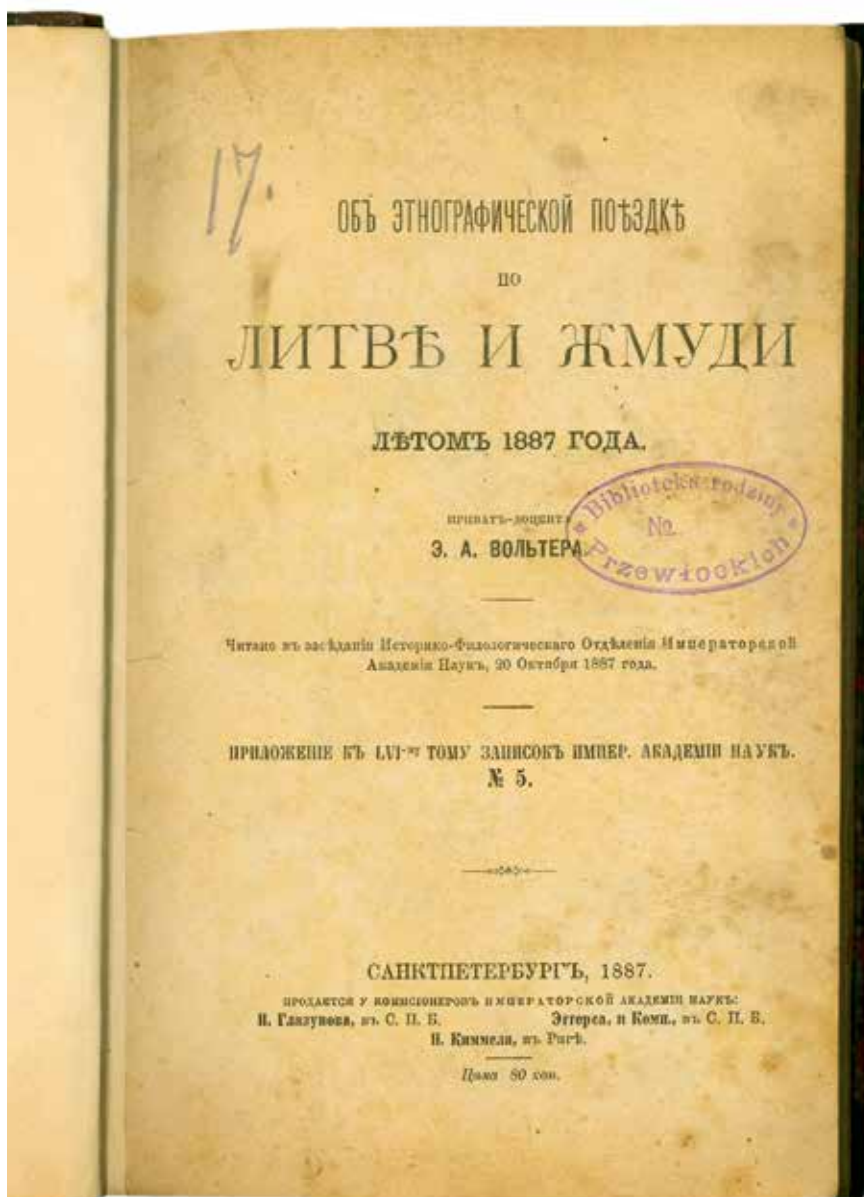
Prie to dar reikia pridurti, kad akademiko A[risto] A[ristovičiaus] Kuniko paieškos parodė tokią įvykių eigą: 1805 m. Lietuvos dvarininkas, buvusios Lietuvos kariuomenės generolas adjutantas Jurgis Gruževskis padovanojo vienintelį iki šiol [žinomą] egzempliorių Vilniaus universiteto bibliotekai. 1842 m. Biblija pateko į Sankt Peterburgą,

⁷ Žukas 1986, 32. Tas pat: Žukas 1989b, 37.

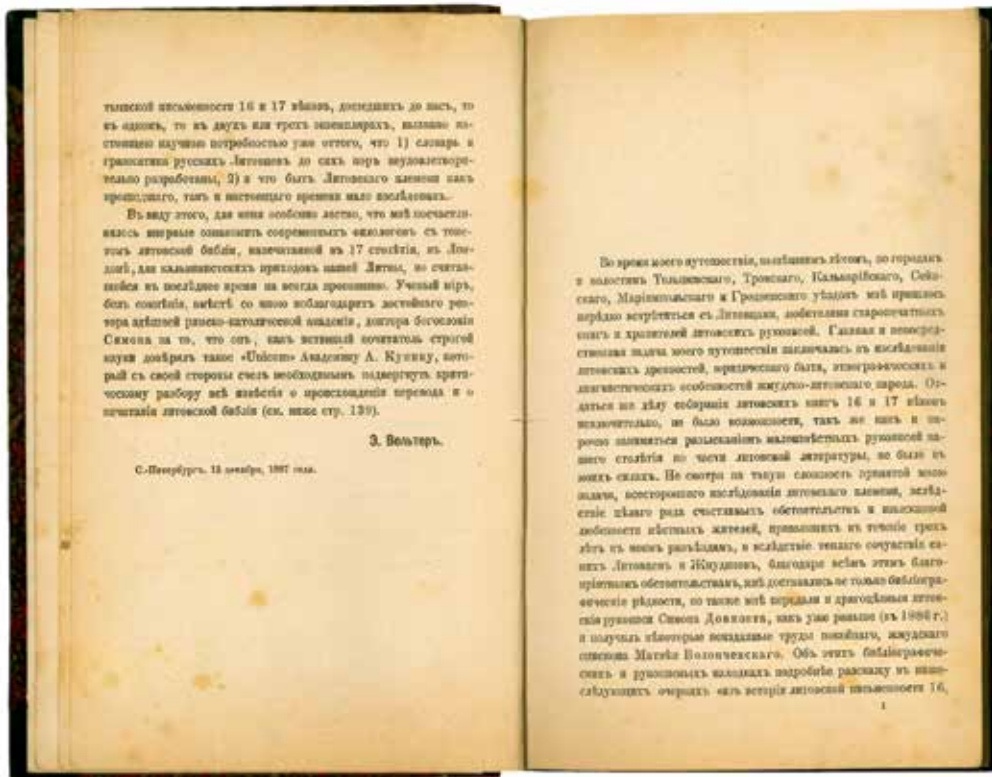
⁸ Įvade minimų asmenų vardų ir pavardžių rašyba, taip pat gyvenimo datos nurodomos priedo komentaruose.

⁹ Žukas 1989a, 97.

¹⁰ [Вольтеръ] 1887, 72–73.

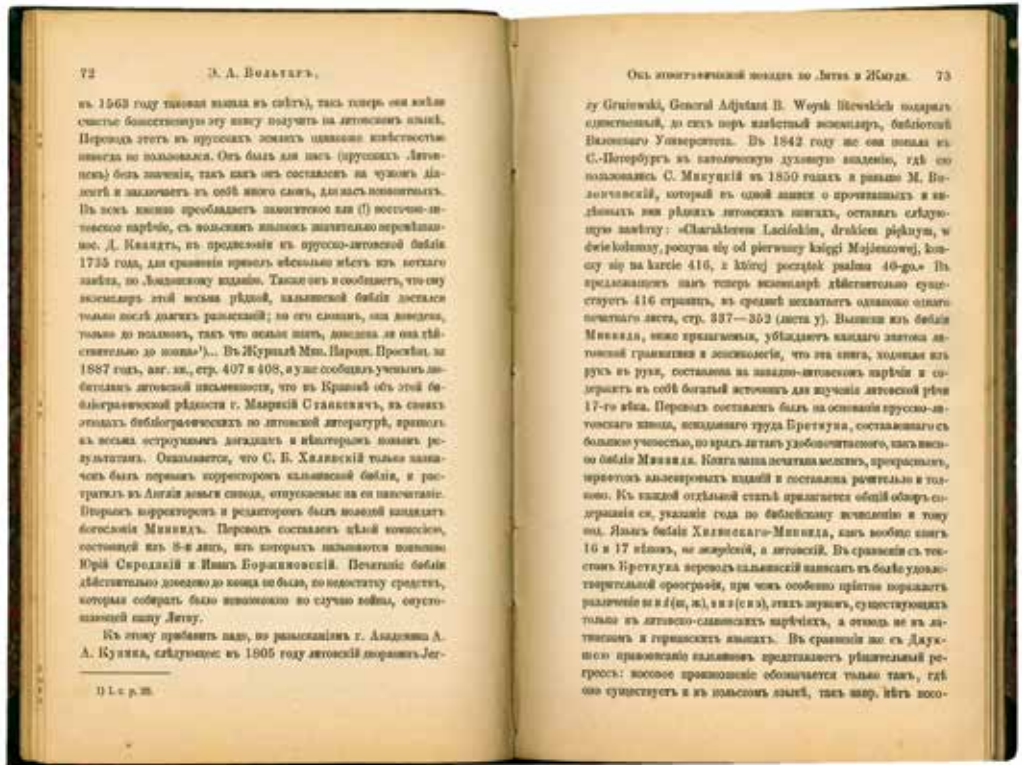
2 pav. [Вольтеръ] 1887: Eduardo Volterio knygos *ОБЪ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ПОѢЗДКѢ ПО ЛИТВѢ И ЖМУДИ ЛѢТОМЪ 1887 ГОДА. ПРИВАТЪ-ДОЦЕНТА Э. А. ВОЛЬТЕРА* antraštinis lapas; 22,2 × 27,0 cm

3 pav. [Вольтеръ] 1887, [1]: Eduardo Volterio knygos *ОБЪ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЎЗДКЪ ПО ЛИТВѢ И ЖМУДИ ЛЪТОМЪ 1887 ГОДА. ПРИВАТЬ-ДОЦЕНТА Э. А. ВОЛЬТЕРА* pratarinės fragmentas; 22,2 × 27,0 cm

Katalikų dvasinė akademija, kur 1850 m. ją skaitė S[tanislovas] Mikuckis, o anksčiau – M[otiejus] Valančius, kuris vienuose užrašuose apie jo perskaitytas ir matytas retas lietuviškas knygas paliko tokią pastabą: „Lotyniškomis raidėmis, puikia spauda, dviem stulpeliais, prasideda nuo pirmos Mozės knygos, baigiasi 416 puslapyje, kur yra 40 psalmės pradžia“. Mums dabar prieš akis gulinčiame egzemplioriuje ir tikrai yra 416 puslapių, tik viduryje trūksta vieno spausdinto lapo (p. 337–352: lapas *y*).

Istorija, kurios pagrindiniai veikėjai – Jurgis Gruževskis (Jerzy Gruzewski, ~1850–1807), Aristas Kunikas (Арист Аристович Куник; Ernst Eduard Kunik *vel* Kunick, 1814–1899), Stanislovas Mikuckis (Stanislaw Mikucki; Станислав Павлович Микуцкий, 1814–1890) ir Valančius, gerai žinoma, nes tai Chylinskio Biblijos istorijos dalis. Natūralu, kad tyrėjus daugiau domino sensacinga informacija apie garsųjį veiklą, o ne pats dokumentas, kuriame ji buvo pateikta. Tačiau jeigu sutelktume dėmesį tik į citatoje minimą Valančiaus *sąrašą*, galėtume daryti dvi išvadas: 1) jame buvo infor-

4 pav. [Вольтеръ] 1887, 72–73: Eduardo Volterio knygos *ОБЪ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЅЗДКЪ ПО ЛИТВЪ И ЖМУДИ ЛЪТОМЪ 1887 ГОДА. ПРИВАТЬ-ДОЦЕНТА Э. А. ВОЛЬТЕРА* fragmentas su įrašu apie Motiejaus Valančiaus skaitytų senų lietuviškų knygų sąrašą; 22,2 × 27,0 cm

macijos ir apie kitas vyskupo perskaitytas senąsias lietuviškas knygas; 2) 1887 m. tas sąrašas jau buvo Volterio rankose (taigi metais vėliau nei kiti Valančiaus rankraščiai). Logiška manyti, kad ir šį dokumentą gavo per etnografinę kelionę po Lietuvą. Maža to, kad kaip tik Valančiaus sąrašė perskaityta informacija ir pakišo mintį apie galimą Chylinskio Biblijos saugojimo vietą – Romos katalikų dvasinės akademijos Sankt Peterburge biblioteką. Kaip įmanu ir tai, kad šia hipoteze kaipmat pasidalijo su Kuniku (ko gero, dar Lietuvoje rašytame laiške), nes grįžęs į Sankt Peterburgą Chylinskio Biblijos egzempliorių jau vartė akademiko kabinete:

Богатый матеріалъ для историческаго словаря литовскаго языка и исторіи духовно-христіанской терминологіи можетъ быть извлекаемъ только при сравнительномъ изученіи постиллы вмѣстѣ съ такъ называемою, кальвинской бібліею Хилинскаго-Минвида 1663 года, представившейся мнѣ, послѣ моего пріѣзда въ С.-Петербургъ,

въ кабинетѣ академика А. А. Куника и найденною къ великой радости всѣхъ любителей литовскаго языка и письма такъ просто, неожиданно и вслѣдствіи весьма счастливыхъ обстоятельствъ не въ Лондонѣ, въ „British Museum“, а на Васильевскомъ островѣ, въ библиотекѣ духовной католической Академіи¹¹.

Vertimas

Turtinga medžiaga istoriniam lietuvių kalbos žodynui ir dvasinės-krikščioniškos terminijos istorijai gali būti surinkta tik studijuojant ir lyginant postilę [Mikalojaus Daukšos postilė – R. G.] su vadinamąja 1663 m. Chylinskio-Minvydo kalvinų Biblija, kuri man buvo parodyta, kai atvykau į Sankt Peterburgą, akademiko A[risto] A[ristovičiaus] Kuniko kabinete. Didžiam visų lietuvių kalbos ir rašto mėgėjų džiaugsmui ji buvo rasta taip paprastai, netikėtai ir dėl gana laimingai susiklosčiusių aplinkybių ne Londone, „British Museum“, o Vasilijaus saloje, [Romas] katalikų dvasinės akademijos bibliotekoje.

Daugiau Valančiaus sąrašo Volteris neminėjo, ilgainiui jis buvo ir visai užmirštas. XX a. 9 dešimtmetyje Žukas informaciją atgaivino, tačiau, kaip minėta, toliau nežengė. Gina Kavaliūnaitė išsamiai aptarė Kuniko ir Volterio nuopelnus ieškant Chylinskio Biblijos Vilniaus egzemplioriaus, tačiau Valančiaus skaitytų ir matytų knygų sąrašu, kuriame buvo apibūdintas kaip tik šis veikalas (paskutinė sąrašo pozicija), nesusidomėjo¹². Tad net galėjo susidaryti įspūdis, kad toks sąrašas ir visai neegzistavo, juolab kad Volteris pacitavo tik vieną jo sakinį. Abejones išskleidė minėta LMAVB RS saugoma VRR, o tiksliau, į ją įrištas Valančiaus ranka rašytas dokumentas „Spis Książek Zmudzkich które niegdyś czytałem“ („Kitados skaitytų žemaitiškų knygų sąrašas“; toliau – SKZ)¹³. Neabejotina, kad tai tas pats rankraštis, kurį 1887 m. ir citavo Volteris, plg.:

Charakterem Łacinfkim, drukiem pięknym we dwie kolumny - poczyna się od pierwszej księgi Mojżeszowej - konczy się na karcie 416. na ktorej początek psalmu 40. (SKZ 127r).

Vertimas

Lotyniškomis raidėmis, puikia spauda, dviem stulpeliais, prasideda nuo pirmos Mozės knygos, baigiasi 416 puslapyje, kur yra 40 psalmės pradžia.

Charakterem Lacińskim, drukiem pięknym, w dwie kolumny, poczyna się od pierwszej księgi Mojżeszowej, konczy się na karcie 416, z której początek psalmu 40-go ([Вольтеръ] 1887, 73).

Vertimas

Lotyniškomis raidėmis, puikia spauda, dviem stulpeliais, prasideda nuo pirmos Mozės knygos, baigiasi 416 puslapyje, kur yra 40 psalmės pradžia.

11 [Вольтеръ] 1887, 59–60.

13 Valančius 1842, 123–127.

12 Kavaliūnaitė 2008, xliiij, lj, liij.

5 pav. Įrašas juodu rašalu Motiejaus Valančiaus ranka antrajame knygos viršelyje: „Roku 1845. w Petersburgu ciężko chorowałem“ („1845 metais Sankt Peterburge sunkiai sirgau“) ir Augustino Janulaičio archyvo spaudas knygos priešlapyje; 35,8 × 22,0 cm; LMAVB RS: f. 267, b. 1492

Augustinas Janulaitis

ARCHIVAS

2. *VRK IŠORĖ, SANDARA, DATAVIMAS*. *VRK* – rankraštinė knyga drobiniais tamsiai žalios spalvos viršeliais (37,2 × 23,1 cm). Pirmasis viršelis apgadintas didoka juodo tušo dėme. Nugarėlė – 2,0 cm, odinė, su ornamentiniais įspaudais, apačioje gana nukentėjusi (apiplyšusi). Antrajame viršelyje įrašas juodu rašalu Valančiaus ranka: „Roku 1845. w Petersburgu ciężko chorowałem“ („1845 metais Sankt Peterburge sunkiai sirgau“)¹⁴ (žr. 5 pav.). Priešlapyje – mėlyno rašalo spaudas: „Augustinas Janulaitis. ARCHYVAS“ (žr. 5 pav.). Greičiausiai dokumentai į vieną knygą buvo surišti paties Valančiaus nurodymu, nes įrašas apie ligą darytas ant dokumentų įrišimo metu suformuoto antrojo viršelio. Rišant dokumentus į knygą pridėti ir papildomi lapai – priešlapis, kuriame vėliau buvo uždėtas Janulaičio archyvo spaudas, ir gale įrištų dar 16 tuščių lapų – užrašams ar papildymams (formatas – 35,8 × 22,0 cm). Kairėje šių lapų pusėje matomas ovalus reljefinis įspaudas su medžio šakomis ir užrašu: „Нововеркская фабрика № 6“ („Naujųjų Verkių fabrikas Nr. 6“) („№ 6“ įspausa žyminio ženklo centre). Šiuos įspaudus matome antroje priešlapių pusėje, taip pat p. 131, 133 bei 16-oje papildomų tuščių lapų. Numeruoti puslapiai, o ne lapai (1–134). Tušti lapai nenumeruoti. Visai įmanu, kad puslapius sužymėjo pats Valančius, kuriam ir priskirtinas šio rinkinio sudarymas.

VRK suformuota (susiūta) iš 14 panašaus formato lapų blokų: 1) 1–20 (rusvos spalvos popierius; lapo formatas: 36,8 × 22,5 cm); 2) 21–48 (tamsiai rusvos spalvos popierius; lapo formatas: 36,0 × 22,0 cm); 3) 49–76 (gelsvai rusvos spalvos popierius; lapo formatas: 36,5 × 22,6 cm); 4) 77–86 (rusvai žalsvos spalvos popierius; lapo formatas: 35,0 × 22,5 cm); 5) 87–90 (melsvos spalvos popierius; lapo formatas: 35,4 × 21,3 cm); 6) 91–94 (rusvai žalsvos spalvos popierius; lapo formatas: 34,5 × 22,1 cm); 7) 95–98 (melsvos spalvos popierius; lapo formatas: 34,7 × 21,7 cm); 8) 99–100 (tos pačios spalvos popierius; lapo formatas: 34,2 × 20,8 cm); 9) 101–104 (rusvai gelsvos spalvos popierius; lapo formatas: 36,0 × 21,3 cm); 10) 105–114 (rusvos spalvos popierius; lapo formatas: 36,5 × 22,5 cm); 11) 115–122 (tos pačios spalvos popierius; lapo formatas: 35,6 × 21,3 cm); 12) 123–134 (rusvai gelsvos spalvos popierius; lapo formatas: 35,0 × 22,0 cm); 13) 8 nenumeruoti puslapiai (šviesiai gelsvos spalvos popierius; lapo formatas: 36,0 × 22,0 cm); 14) 9 nenumeruoti puslapiai (tos pačios spalvos popierius; toks pat lapo formatas).

Jau šis spalvų ir formatų margumynas suponuoja, kad *VRK* yra priskirtina vadinamajam *silva rerum*. Galutinai tokią prielaidą patvirtina *VRK* turinys (pateikiamos antraštės arba pirmo sakinio fragmentai) – 18 įvairaus žanro Valančiaus ar kita ranka rašytų dokumentų ar jų nuorašų:

1. „Уставъ Римско-Католическихъ Епархіальныхъ Семинарій.“ (1–16; ne Valančiaus ranka);
2. „Штатъ Римско-Католическимъ Духовнымъ Семинаріямъ.“ (17–19; ne Valančiaus ranka);

14 Valančiaus ligą 1845 m. sausio pabaigoje patvirtina ir kiti šaltiniai. Žr. Merkys 1999, 132.

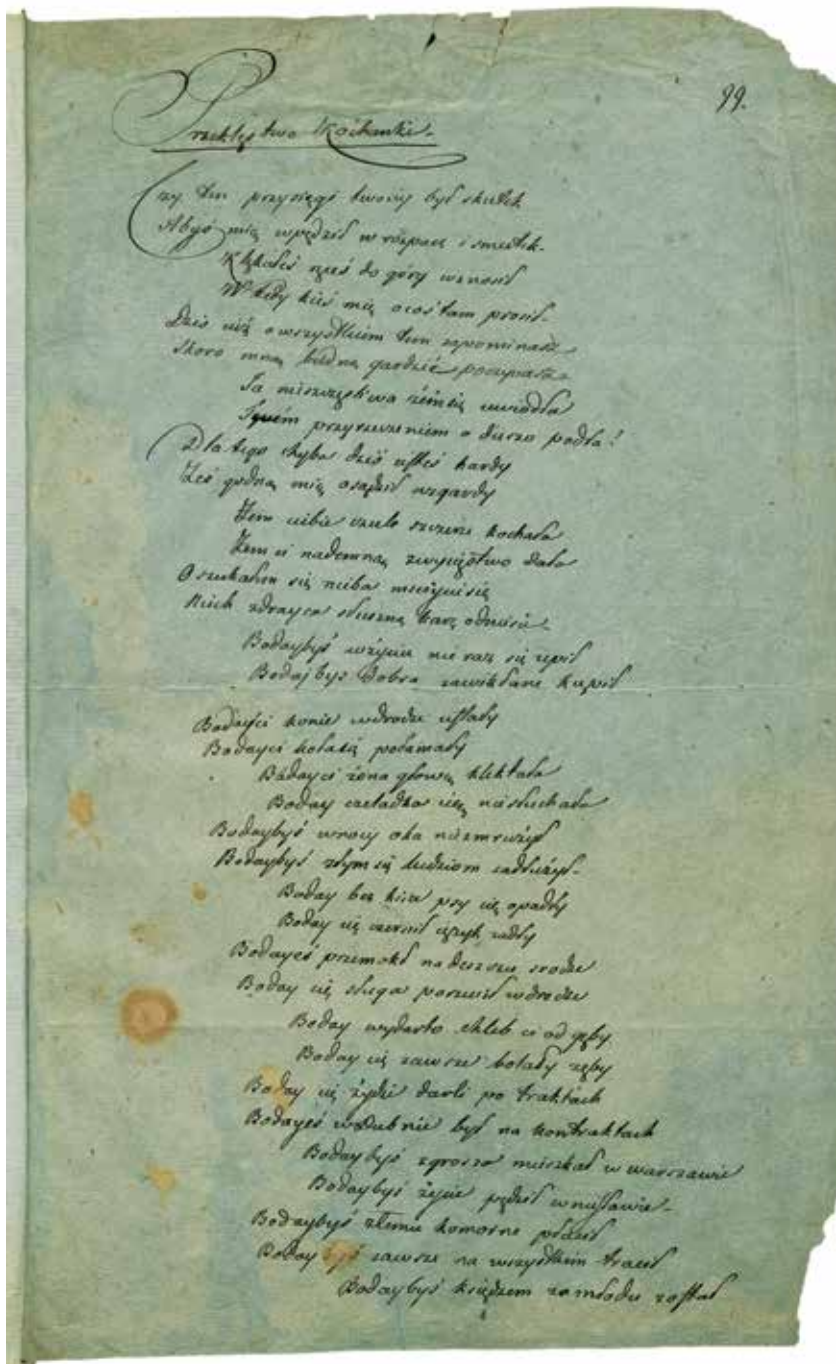

3. „Zdania filozoficzne Stanisława Leszczyńskiego Króla Polskiego Xięcia Lotar i Baru - Filozofa.“ (21–40; Valančiaus ranka);
4. „Powieści żartobliwe.“ (41–48; Valančiaus ranka);
5. „Dissertacio Historica de Concilio Hierosolymitano nec non aliis conventibus ab Apostolis celebratis.“ (49–76; Valančiaus ranka);
6. „Roku Tysiąc Sześć Set dziwiedziesiąt Szostego Mśca Junij dwudziestego Siodmego dnia...“ (77–82; ne Valančiaus ranka);
7. „Zygmunt (III) z Bożej łafki Król Polski, Wielki Książę Litewfki i t. d.“ (85–86; Valančiaus ranka);
8. „BENEDICTUS EPISCOPUS. Servus Servorum DEI. Ad perpetuam Rei memoriam.“ (87–90; ne Valančiaus ranka);
9. „Venerabili Fratri Stanislao Archiepiscopo Mohiloviensi Pius PP. VII.“ (91–94; ne Valančiaus ranka);
10. „Jaśnie Ofwiecony Mći Xiąże Dobrodzieju!..“ (95–97; ne Valančiaus ranka);
11. „Przekłęstwo Kochanki.“ (99–100; Valančiaus ranka) (žr. 6 pav.);
12. „Zdanie sprawy o Dwóch dziełach X Rhesy z Królewca uczynione Towarzystwu Krolewsko-Warszawskiemu Przyziaciół Nauk na posiedzeniu 1819 r. przez Sam: Linde.“ (101–103; Valančiaus ranka) (žr. 7 pav.);
13. „Выписки изъ сочиненія Капефига, изданнаго въ СПб. 1837 г. подъ заглавiемъ „Философическая Исторiя Иудеевъ. Въ 2хъ частiяхъ.“ (103–104; Valančiaus ranka);
14. „Marcina Bifkupa przepisy uczciwego życia - niegdyś przypisywane Senece Filozofowi - Tłumaczyłem r. 1834. w Mozyrzu.“ (105–106; Valančiaus ranka);
15. „Mowa. X. Małsyllona bis: Klermon: o Prawdzie, tłumacz: przez X Bogusławfkiego.“ (107–114; Valančiaus ranka 13 pirmųjų eilučių p. 107 ir nuo p. 111 iki pabaigos);
16. „Rozprawa o Duchu pism Machiawela. Z Uwagami nad zapytaniem: Czyli się zwiekem swiat pogarsza? przez Stanisława Hrabi Potockiego. 1818 r.“ (115–122; Valančiaus ranka);
17. „Spis Książek Zmudzckich które niegdyś czytałem.“ (123–127; Valančiaus ranka);
18. „Grzegorz XVI. Arcybiskupom i Biskupom Króleftwa Bawarskiego - Apolstolskie pozdrowienie!“ (131; Valančiaus ranka).

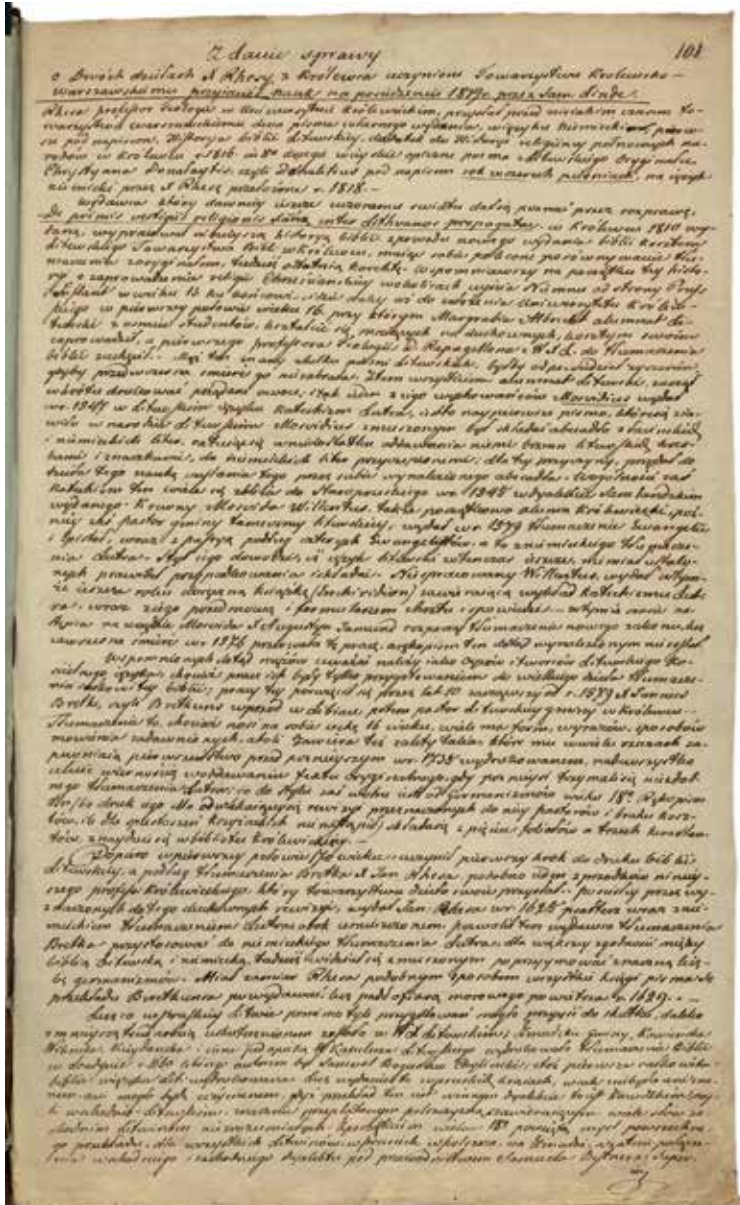
Taigi paties įvairiausio turinio dokumentai (įstatai, privilegijos, senieji teisiniai, bažnytiniai dokumentai, išrašai iš literatūros kūrinių ir istorijos veikalų, vertimas, eilėraštis ir kt.) lenkų, rusų, lotynų ir lietuvių kalbomis, originalai ir nuorašai. Iš 18 dokumentų 11 rašyta Valančiaus ranka, Nr. 15 – ir Valančiaus, ir kito asmens. Paties VRK savininko datuotas tik dokumentas Nr. 14. – „Tłumaczyłem r. 1834. w Mozyrzu.“ („verčiau 1834 m. Mozyriuje“)¹⁵ (žr. 8 pav.). Nuoroda į gana konkrečią datą ir dokumente Nr. 13 – išrašai daryti iš 1837 m. rusų kalba išleisto Jean-Baptiste'o Capefigue'o (1798–1872) veikalo *Философическая Исторiя Иудеевъ* (*Filosofinė judėjų istorija*, 1–2, Sankt Peterburgas, 1837)¹⁶. VRK yra ir daugiau dokumentų, kuriuose nurodyta data, tačiau tai (panašiai kaip dokumente Nr. 13) anaipol nereiškia, kad tuo metu daryti ir jų nuorašai (dažniausiai tai sukūrimo data). Kai kurių lapų vandenženkluose

¹⁵ [Valančius] 1834–1845, 105.

¹⁶ [Valančius] 1834–1845, 103.

6 pav. Nežinomo autoriaus eilėraščio „Przekleństwo Kochanki“ („Meiluzės prakeiksmas“) nuorašo fragmentas; Motiejaus Valančiaus autografas; 34,2 × 20,8 cm; LMAVB RS: f. 267, b. 1492, 99

7 pav. Dokumento „Zdanie sprawy o Dwóch dziełach X Rhesy z Królewca uczynione Towarzystwu Krolewsko-Warszawskiemu Przyjaciół Nauk na posiedzeniu 1819 r. przez Sam: Linde.”

(„Sam[uelio] Lindės ataskaita, 1819 m. perskaityta Karališkiosios mokslo bičiulių draugijos Varšuvoje posėdyje apie du k[unigo] Rėzos iš Karaliaučiaus veikalus“) fragmentas;

Motiejaus Valančiaus autografas; 36,0 × 21,3 cm;

LMAVB RS: f. 267, b. 1492, 101

matyti popieriaus sėmimo tinklelio tankiosios linijos ir kiti ženklai, pavyzdžiui, šiuose puslapiuose: 87–90, 95–98, 99–100, tačiau tai būtų atskiro tyrimo (VRK publikavimo) dalis. Todėl kol kas likime prie 1834 m. kaip anksčiausios ir 1845 m. kaip vėliausios (minėtas Valančiaus įrašas apie jo ligą) VRK datos.

Lieka atviras klausimas, kada šiuos dokumentus Valančius surišo į VRK. Užuo- miną duoda tik minėtas reljefinis išspaudas su medžio šakomis ir užrašu „Нововерк- ская фабрика № 6“ papildomuose tuščiuose knygos lapuose. Tai rodo, kad popierius buvo pagamintas po 1861 m., nes tais metais Naujųjų Verkių popieriaus fabrike buvo įvesta mašininė popieriaus gamyba¹⁷. Panašus žyminis popierius (tik su skaičiumi „№ 7“) yra fiksuotas mokslinėje literatūroje, tačiau nedatuotuose dokumentuose¹⁸. Taigi Valančius VRK suformavo (įrišo) po 1861 m.

3. SKZ – „LITUANISTIŠKIAUSIAS“ VRK DĖMUO. VRK turėtų tapti atskiro tyrimo dalyku, nes net paviršutiniškas žvilgsnis į jo užrašus rodo erudiciją, smalsumą pasauliui ir nuolatinį savęs tobulinimą. Nors kasdienoje mąstė, rašė ir bendravo anaip tol ne lietuviškai, Valančius mums pirmiausia yra lietuvybės šauklis. Lietuvių kalbą mokėjo gerai. To įrodymas ir VRK pozicija SKZ (Nr. 17) – dvidešimt vienos Valančiaus skaitytos lietuviškos knygos sąrašas. Tas pats, kurį Chylinskio Biblijos kontekste pirmasis citavo Volteris. Rašyta paties Valančiaus ranka. Rusvai gelsvos spalvos popierius – be vandenženklių. Rašyta juodu rašalu. Braukymai ir pataisos rodo, kad tai ne perrašas (švarraštis), o pirminis variantas. Gal net surašytas tą pačią dieną. Trys šio bloko puslapiai (128–130) tušti, taigi lyg ir palikta vietos tęsiniui. Dokumento kilmė neaiški: galėjo būti skirtas tiek vidiniam vartojimui, tiek sudarytas kam nors paprašius (ar užsakius). Gal tik žodis „niegdyš“ (‘kitados’) dokumento pavadinime daugiau (nors taip pat ne iki galo) suponuotų prielaidą apie vidinę, *ad se ipsum*, dokumento paskirtį.

Knygos Valančiaus surašytos ne chronologiškai ir ne abėcėliškai. Antraštiniai duomenys nurašyti nebūtinai preciziškai. Vienas knygas turėjo savo bibliotekoje, kitas buvo skaitęs kitur (kaip antai, Romos katalikų dvasinės akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge). Knygų laidos chronologija – 1579–1842 m. (1579 m. – 2, 1599 m. – 1, 1629 m. – 1, 1660 m. – 1, 1713 m. – 1, 1737 m. – 1, 1745 m. – 1, 1747 m. – 2, 1755 m. – 1, 1781 m. – 3, 1800 m. – 2, 1823 m. – 2, 1829 m. – 1, 1841 m. – 1, 1842 m. – 1). Seniausios – Baltramiejaus Vilento knygos, naujausias – Daukanto elementorius. Kiti knygų autoriai (čia ir toliau vardinama SKZ surašyta tvarka): Simonas Stanevičius, Tadas Lichodzejauskas, Mikalojus Daukša, Steponas Jaugelis-Telega, Konstantinas Sirvydas, Pilypas Ruigys, Povilas Frydrichas Ruigys, Kristijonas Gotlybas Milkus, Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis-Zabitis, Jonas Jokūbas Kvantas, Chylinskis. Dar trys – anonimai. Tai trylikos žanrų kūriniai – religiniai (pamokslų rinkiniai – 3; Šventasis Raštas – 2; evangelijos ir epistolos – 1; homilijos – 1; katekizmas – 1; psalmynas – 1; maldynas – 1) ir pasaulietiniai (gramatikos – 3; žodynai – 3; ūkinės knygelės – 2; dainų rinkinys – 1; elementorius – 1; mokslinė studija – 1).

¹⁷ Учаскина 1972, 171.

¹⁸ Цыпкин 2013, 35.

Valančius nurodo tik penkių knygų saugojimo vietą – keturias skaitė Romos katalikų dvasinės akademijos Sankt Peterburge bibliotekoje (Daukšos pamokslus, 1781 m. anoniminio autoriaus homilijas ir abi Vilento knygas), o viena (Sirvydo žodynas) buvo jo asmeninėje bibliotekoje. Pakomentavo visas SKZ išvardytas knygas, išskyrus anoniminio autoriaus *Matdos Krikszczioniszkos* (1781). Apie 6 knygas atsiliepė gerai arba gana gerai: 1737 m. anoniminio autoriaus gramatiką, Sirvydo pamokslų rinkinį, Milkaus gramatiką, Stanevičiaus verstą knygelę apie islandiškų kerpių panaudą, Nezabitauskio-Zabičio vertimą ir Chylinskio Bibliją. Kritiškai arba gana kritiškai vertino trikalbį Sirvydo žodyną, Jaugelio-Telegos psalmių rinkinį, Vilento katekizmą, Pilypo Ruigio žodyną ir Kvanto Bibliją. Neutraliai atsiliepė apie Lichođejausko ir Daukšos pamokslų rinkinius, Daukanto elementorių, 1781 m. anoniminio autoriaus homilijas, abi Vilento knygas, Pilypo Ruigio studiją apie lietuvių kalbą, Povilo Frydricho Ruigio gramatiką, Milkaus žodyną.

Septynias knygas įvertino ir kalbos atžvilgiu (čia ir toliau cituojamas tik dokumento vertimas; originalas pateiktas priede): 1) apie Jaugelio-Telegos psalmių rinkinį: „vertimas gana laisvas, kalba nėra labai gera ir net nelabai švari“; 2) apie Vilento katekizmą: „parašytas daugiau mažiau švaria kalba. Tik išsaugota vokiška rašyba, kuri netinka žemaičių kalbai“; 3) apie Sirvydo pamokslų rinkinį: „Rašyba švari, tik praleisti kai kurių raidžių ženklai“; 4) apie Pilypo Ruigio žodyną: „Labai daug žodžių trūksta“; 5) apie Stanevičiaus verstą knygelę: „Kalba švari“; 6) apie Nezabitauskio-Zabičio verstą knygelę: „rašyba laisva, gana stengtasi, kad kalba būtų švari“; 7) apie Kvanto Bibliją: „Kalba nelabai švari“.

Daukanto kalba, kaip ir pats elementorius *Abeciela Lijtuwui-Kalnienu ir Zemajtiu kalbos*, Valančiui nesukėlė jokios emocijos: „Tai žemaitiškas elementorius, kurį sudarė ir į spaudą atidavė kolegijos asesorius Simonas Daukantas, filosofijos magistras“. Išsamiau knygą (nors taip pat ne jos autoriaus kalbą) pakomentavo 1846 m. rankraštyje *Rozmaite wiadomości zebrane* surašytoje Daukanto biogramoje:

Elementarza tego 1500 egzemplarzy własnym kosztem w Peterzburgu odbiwszy, przywiozł na Zmudź i przez uproszone osoby rozprzedał. Pomieszczone w nim niektóre troszeczki nieskromne przysłowia ludu, omal nieściagnęły zakazu ze strony duchowieństwa, na całe dziełko - potrafiły temu zapobiedz osoby przedające, przez wymazanie gorszących wyrazów¹⁹.

Vertimas

Šio elementoriaus 1500 egzempliorių išspausdinęs savo lėšomis Sankt Peterburge atvežė į Žemaitiją ir per įprašytus asmenis išpardavė. Jame išspausdinti kiek nešvankūs liaudies priežodžiai vos visam veikalėliui neužtraukė dvasininkijos draudimo. Tam kelią užkirto pardavinėjantys asmenys – užbraukė nepadorius žodžius.

¹⁹ [Valančius] 1843–1858, 86. Plg. Valančius 2003, 388, 389.

Tačiau nuomonę apie Daukanto kalbą Valančius turėjo: viena vertus, gerbė didelę jo meilę žemaičių kalbai („Od samego dzieciństwa aż do starości P. Dowkont, szczególnie miał zapał do języka żmudzkiego“ – „Nuo pat vaikystės iki pat senatvės p[onas] Daukantas jautė ypač didelę aistrą žemaičių kalbai“) ir pasišventimą ją ugdyti („całe swe życie poświęcił podniesieniu żmudzkiego języka“ – „visą savo gyvenimą skyrė žemaičių kalbos vertei pakelti“), kita vertus, vadino įmantria, senovine, jau nevertinama ir todėl labai nemalonia („zaczął pisać językiem wyszukany, dawnym, już dziś na Żmudzi nie używanym, a tem samem, czytelnikom nader niesmacznym“ – „pradėjo rašyti įmantria, senovine, šiandien Žemaitijoje jau nevertinama ir todėl skaitytojams labai nemalonia kalba“)²⁰. Kai rašė šiuos žodžius, jau buvo susipažinęs su kitomis keturiomis Daukanto knygomis. Vis dėlto svarbu ir tai, kad Daukanto *Abeciela Lijtuwui-Kalnienu ir Zemajtiu kalbos* yra vienintelė SKZ minėta jo knyga. Tai duoda pagrindą manyti: 1) kad SKZ ir buvo sudarytas 1842 m.; 2) kad visai įmanu, jog tik Daukanto knyga ir inspiravo šio sąrašo atsiradimą (tai paaiškintų ir antraštinį žodį „kitados“). Nuorodos į Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteką Sankt Peterburge rodo, kad SKZ darytas jau Valančiui gyvenant šiame mieste, tačiau dar iki asmeninės pažinties su Daukantu, kuri, regis, įvyko tarp 1844 m. rugsėjo 7 (ar 17) d. ir 1845 m. sausio 21 d.²¹ Tai rodo ir ypač oficiali knygų *Abeciela Lijtuwui-Kalnienu ir Zemajtiu kalbos* anotacija. Tačiau Valančiaus santūrumą galima aiškinti ir kitaip: pirmos jo rankose laikytos Daukanto knygos kalba jį nustebino ir suglumino. 1846 m. apie Daukanto kalbą jau turėjo aiškia nuomonę²². Tokią pat tvirtą, valančišką, kokią matome ir kitose SKZ lietuviškų knygų charakteristikose.

4. IŠVADA APIE KITŲ PADARYTAS IŠVADAS. SKZ papildė tyrimus apie Valančiaus santykį ir su lietuviška knyga, ir su knyga apskritai. Tačiau tik detalėmis, t. y. tik patvirtina asmeninę Žemaičių vyskupo biblioteką tyrusių Vlodo Žuko ir Arvydo Pacevičiaus²³ padarytas išvadas: 1) Valančius nebuvo aistringas bibliofilas („buvau pasidavęs šiai knyginei karštligei, [...] bet ta daugybė slėgė, todėl ir lioviausis“²⁴), tačiau godžiai skaitė ir apie knygas turėjo tvirtą nuomonę („Tai kalbėdamas labai įdėmiai vartė knygas. Supratau, jog kiekvienoje religinės literatūros srityje jis turi gausybę žinių ir stebėtina aiškia nuomonę“²⁵), ir ne tik apie religines; 2) savo įspūdį apie knygą užrašydavo lenkiškai arba lotyniškai („nepavyko aptikti nė vieno

20 [Valančius] 1843–1858, 85–86. Plg. Valančius 2003, 388, 389.

21 Šenavičienė 2000, 125; Subačius 2021, 504–505, 526.

22 Anot Giedriaus Subačiaus, ilgainiui Valančiaus požiūris į Daukanto kalbą kiek sušvelnėjo, ypač kai jis pradėjo leisti paprastesnes, ūkininkams skirtas, taigi be didesnių intelektualinių aspiracijų, knygeles. Žr. Subačius 2021, 557–558. Tyrėjas remiasi 1848 m. balandžio 23 d. Valančiaus laišku

Daukantui. Visai kitokius, artimus, net familiarius, Daukanto ir Valančiaus santykius rodo ir gerokai ankstesnis, 1846 m. (!) balandžio 17 d., Daukanto laiškas Valančiui, kuriame, be kita ko, aptariamas ne vienas leidinys, kurį matome ir SKZ. Žr. Daukantas 1976, 781–782.

23 Žukas 1986; Žukas 1989b; Žukas 2000; Pacevičius 2002a; Pacevičius 2002b.

24 Žukas 2000, 141.

25 Žukas 2000, 141.

įrašo lietuvių [žemaičių] ar kita kalba²⁶); 3) pastabos (knygos parašėje arba jos gale) būdavo labai taiklios („keliais trumpais ir ryškiais posakiais“ gebėjo „krištiškai įvertinti knygos teigiamas ir neigiamas puses“²⁷). Ir paskutinė išvada – ne tik brangino lietuvišką knygą, bet ir manė esąs lietuvių kalbos mokovas (ekspertas). Visai toks, kokį jį matome Giedriaus Subačiaus tyrime apie Daukanto ir Valančiaus bendradarbiavimą šiam leidžiant knygą *Žiwatas Jezaus Kristaus. Wieszpaties musu. Arba Istorije Naujoje Istatima* (Vilnius, 1853)²⁸. Toks Valančius ir šiame greičiausiai *ad se ipsum* darytame lietuviškų knygų sąrašė; dokumente, savo ruožtu dar kartą patvirtinančiame nuolatinį intensyvų intelektualinį gyvenimą.

Rankraštiniai šaltiniai:

SKZ – žr. Valančius 1842.

[VALANČIUS, MOTIEJUS,] 1834–1845: [Rankraštinė knyga]; LMAVB RS: f. 267, b. 1492, 1–134.

[VALANČIUS, MOTIEJUS,] 1842: „Spis Książek Zmudzkich które niegdys czytałem“; LMAVB RS: f. 267, b. 1492, 123–127.

[VALANČIUS, MOTIEJUS,] 1843–1858: *Rozmaite wiadomości zebrane*; LNB RKRS: f. 42, b. 1, 1–180.

VRK – žr. Valančius 1834–1845.

Spausdinti šaltiniai ir literatūra:

ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2009: „Pirmasis Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* leidimas: *terminus ad quem* – 1572-iejį“, *Alt* 11, 121–[158].

ALEKNAVIČIENĖ, ONA; GRASILDA BLAŽIENĖ, 2020: *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

[AUTORIUS NENURODYTAS,] 1737: *UNIVERSITAS Lingvarum Litoaniæ In Principali Ducatus Ejufdē Dialecto Grammaticis Legibus CIRCUMSCRIPTA. & in obsequium Zelo forum Neo-Palæmonū ORDINATA Permiffu Superiorum Anno a Descriptione Universi Orbis 1737*. VILNÆ Typis Collegii Academici Soc: JESU.

[AUTORIUS NENURODYTAS,] 1781: *KANCYONOŁAS, Tey east: KNIGOS PSOLMU Ir GIESMIU Dwafijsku Unt Garbes Dieuwuy Traycey szwentoy wienatijamuy Ant wartoima Bazniczioms Dides Kunigaykstiftes Lietuwos Iŝduotos O dabar iŝ nauia fu Priedu nekuriu GIESMIU IR MAŁDU peardrukawotos Karalauczjuja Prufu, Iŝpauftos pas Karaliŝka Knyg. Drukoru G. L. Hartunga. Meatu Pona MDCCLXXXI*.

[AUTORIUS NENURODYTAS,] 1781: *MAŁDOS KRIKSZCZIONISZKOS, Wifokioy Reykmeney prigulinczios: Ant garbes Diewa Traycey Szwentoy Wienatiia o del naudos Bazniczios supriedu neakuriu Małdu treacziu kart iŝspauftos. Karálauczjuje, Iŝpauftos pas Karaliŝka Knyg=Drukoru G. L. Hartunga. MDCCLXXXI*.

²⁶ Pacevičius 2002a, 108; Pacevičius 2002b, 51.   ²⁸ Subačius 1999.

²⁷ Pacevičius 2002b, 57 (autorius remiasi Vaclovo Biržiškos įspūdžiu).

- [DAUKANTAS, SIMONAS,] 1842: *ABECIEĻA LĪJTUWIŪ-KALNIENŪ ir ZIAMAJTIŪ KAĻBOS Torinti sawiep. Matdas, tīkybōs-istatimus, dōrybēs pamokstus, mīstrenturā, pasakās, patarlēs, senosēs ir nauiosēs Gōdū rodbalsēs arba litarās, sō parodymō lykiaus arba skajtlaus ukīszkū, Rimīszkū ir Gōdīszkū žēnkltū. PETROPILIE. Isspausta pas K. Kraju. 1842.*
- [DAUKANTAS, SIMONAS,] 1976: *Raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V[ytautas] Merkys, Vilnius: Vaga.
- [DAUKŠA, MIKALOJUS,] 1599: *POFTILLA CATHOLICKA. Tāi est: Ižguldīmas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir fzwentes per wiffus metus. Per Kūniga MIKALOIV DAVKSZA Kanonika Medniku iž lekifzko pergūldita. Su wala ir dalaidimu wireufuiiu. W Wilniui Drukarnioi Akadēmios SOCIETATIS IESV. A. D. 1599.*
- [ELGER, GEORG,] 1672: *EVANGELIA Toto anno fingulis Dominicis & feftis diebus juxta antiquam Ecclesiae confoetudinem in Livonia Lothavis praelegi solita. Ex Lātino in Lothavicum idioma translata. Per R. P. GEORGIUM ELGER è Societati IESV. VILNÆ Typis Acad. Soc. IESV Anno D. 1672.*
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2010: „Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho *Necrolithuanica* (1863)“, *Alt* 12, 183–240.
- JANULAITIS, A[UGUSTINAS,] 1911: „Kur Valančiaus ‘Kronikos’?“, *Lietuvos žinios* 130, lapkričio 8 (21) d., 4.
- JANULAITIS, A[UGUSTINAS,] 1912: „Dar apie vysk. M. Valančiaus palikimą?“, *Lietuvos žinios* 51, gegužės 1 (14) d., 2.
- [JANULAITIS, AUGUSTINAS,] 1989: *Praeitis ir jos tyrimo lūkesčiai*, sudarė ir paaiškinimus parašė Sigitas Jegelevičius, įvadą parašė Juozas Jurginis, tekstus iš kitų kalbų vertė Jonas Kilius ir Sigitas Jegelevičius, Vilnius: Mokslas.
- KABAŠINSKAITĖ, BIRUTĖ, 2019: *XVI–XVIII amžiaus lietuviškų kalvinistų giesmynų kalba. Redagavimo istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KAVALIŪNAITĖ, GINA, 2008: „Samuelis Boguslavas Chylinskis ir jo Biblijos vertimas į lietuvių kalbą“, *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 1. Senasis Testamentas. Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės*, parengė Gina Kavaliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, [xvij]–lxxj.
- [KVANTAS, JONAS JOKŪBAS,] 1755: *BIBLIA, Tai efti: Wiffas Szwentas Rāstas, Séno ir Naujo Testamento, pagal Wokišką Pērstāttimā D. Mertino Luteraus, Su kiekwienu Pērskyrimo trumpu Pranešimmu, ir reikalingu Paženklinnimu tu paczū Žodzū, kurrie kittofe Pērskyrimose randomi, Nū kellū Mokytojū Lietuwoj’ Lietuwiškay pērstattytas, Ir antrā Kartā išspāuostas. Karalāuczujē, 1755. Randamas pas Pilippā Kriftupā Kanteri.*
- [LICHODZEJAUSKAS, TADAS,] 1841: *GAYĻUS ATMINIMAS TIEYSINGA GIWIENIMA KUNIGA MATEUSZA MARKIEWICZIAUS, KLABONA BAŽNICZIAS BIRŽIU, UNT EGZEKWIJU, PAR PRIETIALUS DIDIELAM SUSIRINKIMI UŽ JA DUSZIU MIETOSIE 1841. MIENASIA PUSTIA 6. DIENYO BAŽNICZIAY BIRŽIU ATĻAYKITU, NUOG KUNIGA T. LICHODZIEJEUSKA PAMOKSĻY ISZGULDITAS IR ISZSPAUSŦ PADUOTAS. WILNIUY, SPAUSTUWIEY KUNIGU MISSIONORIU UNT KAĻNA IŽGANITOJAUS, 1841.*
- MERKYS VYTAUTAS, 1999: *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis.

- [MILKUS, KRISTIJONAS GOTLYBAS,] 1800: *Anfangs=Gründe einer Littauifchen Sprach=Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zufätzen und neuen Ausarbeitungen verbeffert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pilckallen. Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.*
- [MILKUS, KRISTIJONAS GOTLYBAS,] 1800: *Littauifch=deutſches und Deutſch=littauifches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit fehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbeffert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen. Nebſt einer Vorrede des Verfaßers, des Herrn Prediger Jenifch in Berlin, und des Hrn. Krieges= und Domainen=Raths Heilsberg, auch einer Nachſchrift des Herrn Profeffor Kant. Königsberg, 1800. Im Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.*
- [MINVYDAS, SAMUELIS; JONAS BOŽIMOVSKIS,] 1781: *SUMMA Abá Trumpas ifzguldimas EWANGELIU SZWENTU Pár Wifus meatus, dienomis Nedelos, Bažnicziofe Krikſczioniſkoſe ſkaytomu, O ánt gárbos Wienam DIEWUY, fu wala Wiriafniju del pažitka Wierniems didey Kunigiftey Lietuwos, ir del naminiku pabažnu ant užiwioima namiſkia iſduota. Karalauczijuja Prufu, Iſſpaufta pas Karaliſka Knyg. Drukoriu G. L. Hartunga. Meatu Pona MDCCLXXXI.*
- [NEZABITAUSKIS-ZABITIS, KIPRIJONAS JUOZAPAS,] 1823: *SURINKIMAS Dasekimu par Mokintus Zmonias, senowias amžiose tikray daritu apej bytes, o par Kunigo Kluko Kanauniko Kruszwickojo metuose 1780 Warszuwoje lenkisz kay yszdrukawotas, yr diel Lenku yszdotas. O DABAR pirmo siki ant ležuwio Letuwisz kay-Zemaytizsko, PAR KUNIGO CYPRIONO JUZAPO NIEZABITAWSKI Kanauninko Minskojo, Prabaszczuu Welonos pargulditas YR Metuose 1823 ing Drukarnia diel yszspaudimo, ant kningu raszto, podatas. WILNIUJE. Drukarnioy ant uliczios Sto Jono, po N. 431. 1823.*
- PACEVIČIUS, ARVYDAS, 2002a: „Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka“, *Informacijos mokslai. Mokslo darbai* 20, 106–112.
- PACEVIČIUS, ARVYDAS, 2002b: „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 20, [49]–71.
- PACEVIČIUS, ARVYDAS, 2010: *Pamirštoji mecenatystė (1792–1832). Dovanų Vilniaus universitetui knyga*, Vilnius: UAB DABA expo.
- PAKALKA, K[AZYS], 1979: „K. Širvydo žodyno istorijos metmenys“, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, įvadą ir žodyno rodyklę parengė Kazys Pakalka*, Vilnius: Mokslas, 15–42.
- PRAŠMANTAITĖ ALDONA, 2003: „Pratarmė“, *Motiejus Valančius, Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Baltos lankos, vii–viii.
- PRAŠMANTAITĖ, ALDONA, 2014: *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: LII leidykla.
- [ROZWADOWSKIS, JANAS MICHAŁAS,] 1896: *UNIVERSITAS LINGUARUM LITVANIAE IN PRINCIPALI DUCATUS EIUSDEM DIALECTO GRAMMATICIS LEGIBUS CIRCUMSCRIPTA ET IN OBSEQUIUM ZELOSORUM NEO-PALAEOMONUM ORDINATA PERMISSU SUPERIORUM ANNO A DESCRIPTIONE UNIVERSI ORBIS 1737. VILNAE TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOC. JESU. DENUO EDIDIT INDICEM VERBORUM ADIECIT IOAN-*

- NES ROZWADOWSKI. CRACOVIAE. SUMPTIBUS ACADEMIAE LITTERARUM. APUD BIBLIOPOLAM SOCIETATIS LIBRARIAE POLONICAE (SPÓŁKA WYDAWNICZA POLSKA), 1896.
- [RUIGYS, PILYPAS,] 1745: *Betrachtung der Littauifchen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wefen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angesetzt, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Infterburg. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung 1745.*
- [RUIGYS, PILYPAS,] 1747: *Littauifch=Deutsches und Deutsch=Littauifches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gefellschaften vorkommen, befindlich ist: Nebst einer Hiftorifchen Betrachtung der Littauifchen Sprache; Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick, mit möglicher Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gefamlet von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Infterburgifchen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegts J. H. Hartung, 1747.*
- RUIGYS, PILYPAS, 1986: *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga.
- [RUIGYS, POVILAS FRYDRICHAS,] 1747: *Anfangsgründe einer Littauifchen Grammatick, in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Befliffenen, zu Zeit Docenten im littauifchen Seminario zu Königsberg. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1747.*
- RUIGYS, POVILAS FRYDRICHAS, 2020: *Povilo Frydricho Ruigio gramatika* Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, 1747. *Faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*, parengė Ona Aleknavičienė ir Grasilda Blažienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- [SIRVYDAS, KONSTANTINAS,] 1713: *DICTIONARIUM TRIUM LINGVARUM, in ufum Studiofæ Iuuentutis, AVCTORE R. P. CONSTANTINO SZYRWID e Societate JESU, Cum Superiorum permiffu editum. Qvinta editio recognita & aucta. VILNÆ, Typis Academicis Societatis JESU. Anno Domini M. DCC. XIII.*
- [SIRVYDAS, KONSTANTINAS,] 1629: *PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Księdzã KONSTANTEGO SZYRWIDA Theologã Societatis IESV Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydãne. W WILNIE W Drukárni Akãdemiey Societatis IESV, Roku M. DC. XXIX.*
- SIRVYDAS, KONSTANTINAS, 2015: *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios. Kritinis leidimas*, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- [STANEVIČIUS, SIMONAS,] 1823a: *APEY DARIMA WALGE YSZ KIARPIU ISLANDU PAGAL DATIRYMA TEODORA BRANDENBURGA Aptiekoriaus Mohilawe ant upes Dniêpra drauga daugiel draugiszcziu môkitu. Pãrdieja ysz lãnkyszka S. S. Źemaytys. WYLNIOY. DRUKARNIOY A. MARCINAUSKIO. 1823. (Faksimilinė laida: Stanevičius 2010, [25]–51.)*
- [STANEVIČIUS, SIMONAS,] 1823b: *WYIĄTEK Z KAZAŃ ŹMUDZKICH. ZA POZWALENIEM CENZURY WILENSKIEY. PRZEDRUKOWANY. 1823 ROKU.*
- [STANEVIČIUS, SIMONAS,] 1829: *DAYNAS ZEMAYCZIU SURYNKTAS YR YSZDUTAS PAR SYMONA STANEWICZE Mokslynynka Lyteraturas yr Graziuju Prytirymu. WYLNIOJE. SPAUSTUWIEJ B. NEUMANA. Metuose 1829.*

- [STANEVIČIUS, SIMONAS,] 1829: *TRUMPAS PAMOKIMAS KALBOS LITUWYSZKOS ARBA ŽEMAYTYSZKOS, nuo nekurio nobažna ysz draugistes JEZAUS KUNYGA lotinyszskay paraszitas yr spāustas Wyjlniuj' metūse 1737. dabarcziu atrastas yr ysznauja swiētuy parōditas*. WYJLNIUJE SPAUSTUWOJ' B. NEUMANA Metūse nuog užgymyma Krystaus 1829.
- STANEVIČIUS, SIMONAS, 2010: *Raštai*, sudarytojai Jurgis Lebedys, Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1999: „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas“, *Alt 1*, 85–[95].
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2021: *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- ŠENAVIČIENĖ, IEVA, 2000: „Motiejaus Valančiaus taisymai Simono Daukanto *Maldos katalikų* rankraštyje“, *Alt 2*, 125–[138].
- Universitas Lingvarum Litvaniaë*, iš lotynų kalbos vertė ir įvadą parašė K[azimieras] Eigminas, Vilnius: Mokslas, 1981.
- [VALANČIUS, MOTIEJUS,] 1929: *Motiejus Valančius Žemaičių Vyskupas, Pastabos pačiam sau*, iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J[uozas] Tumas, Klaipėda: spaudė akcinė „Ryto“ bendrovė Klaipėdoje.
- VALANČIUS, [MOTIEJUS,] 1996: *Pastabos pačiam sau*, parengė Loreta Urtė Urbaitė, Vilnius: Baltos lankos.
- VALANČIUS, MOTIEJUS, 2003: *Namų užrašai*, parengė, straipsnį ir paaiškinimus parašė, lenkišką tekstą išvertė Aldona Prašmantaitė, lenkišką tekstą parengė Jan Jurkiewicz, lotynišką tekstą parengė ir vertė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos.
- VALANČIUS, MOTIEJUS, 2013: *Raštai 6. Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Vanagas, tekstai transponuoti į bendrinę kalbą Birutės Vanagienės, komentarai Vytauto Merkio, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- [VILENTAS, BALTRAMIEJUS,] 1579: *ENCHIRIDION Catechifmas mašas / dæl pafpalitu Plebonu ir Kožnadiju / Wokifchku liešuwiu parafchits per Daktara Martina Luthera. O ifch Wokifchka liešuwia ant Lietuwifchka pilnai ir wiernai perguldytas / per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie ant Scheindama. Ičhšpauftas Karalauczui per Iurgi Ofterbergera / Metu Diewa M.D.LXXIX.*
- [VILENTAS, BALTRAMIEJUS,] 1579: *Euangelias bei Epiftolas / Nedeliu ir schwentuju dienofu fkaitomofias / Bašniczofu Chrikfczonifchkofu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karalauczui ant Scheindama. Priegtam / ant gala priedeta jra Hiftoria apie muka ir smerti Wiefchpaties mufu Iefaus Christaus pagal kieturiu Euangeliftu. Ičhšpauftas Karalauczui per Iurgi Ofterbergera / Metu M.D.LXXIX.*
- ŽUKAS, VLADAS, 1986: „M. Valančius apie lietuviškas knygas“, *Bibliotekų darbas* 8, 32–33.
- ŽUKAS, VLADAS, 1989a: „Eduardo Volterio senosios lietuviškos knygos tyrinėjimai“, *Vladas Žukas, Lietuvių knygotyros bruožai*, Vilnius: Mokslas, 89–106.
- ŽUKAS, VLADAS, 1989b: „Motiejus Valančius apie lietuviškas knygas“, *Vladas Žukas, Lietuvių knygotyros bruožai*, Vilnius: Mokslas, 37–42.
- ŽUKAS, VLADAS, 2000: „Lvovo laikraščiuose apie Motiejų Valančių“, *Vladas Žukas, Literatūros pabarėse 1*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, [132]–142.

[ВОЛЬТЕРЪ, ЭДУАРДЪ АЛЕКСАНДРОВИЧЪ], 1887: *ОБЪ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЪЗДКЪ ПО ЛИТВЪ И ЖМУДИ ЛЪТОМЪ 1887 ГОДА. ПРИВАТЪ-ДОЦЕНТА Э. А. ВОЛЬТЕРА*. Читано въ засѣданіи Историко-Филологическаго Отдѣленія Императорской Академіи Наукъ, 20 Октября 1887 года. (ПРИЛОЖЕНИЕ КЪ LVI-му ТОМУ ЗАПИСОКЪ ИМПЕР[АТОРСКОЙ] АКАДЕМІИ НАУКЪ. № 5., САНКТПЕТЕРБУРГЪ: ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

УЧАСТКИНА, З[ОЯ] В[АСИЛЬВНА], 1972: *Развитие бумажного производства в России*, Москва: Издательство „Лесная промышленность“.

ЦЫПКИН, Д[ЕНИС] О[ЛЕГОВИЧ], 2013: „Штемпельная маркировка образцов и краткие сведения о производителях бумаги“, *Фотография. Изображение. Документ* 4(4), 32–40.

Reda Griškaitė

MOTIEJUS VALANČIUS' LIST OF RARE LITHUANIAN BOOKS

Summary

The Augustinas Janulaitis (1878–1950) Fund (F267-1492) in the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences is home to a book from the personal collection of the Samogitian Bishop Motiejus Kazimieras Valančius (in Polish Maciej Kazimierz Wołoczewski, 1801–1875). This archivalia has not yet received any amount of scholarly attention. The book is considered part of the so-called *silva rerum*, a collection of 18 documents of varying genres and content handwritten by Valančius or someone else in Polish, Russian, Latin and Lithuanian, including a number of statutes, privileges, old legal and ecclesiastical documents, extracts from works of literature and historical tracts, a translation, a poem, and so on. Pending detailed research into the contents of these documents and the paper on which they are written, we should stick to 1834 and 1845 as the dates bookending the creation of this book manuscript (seeing as these dates are recorded therein). In turn, we can assume that the documents were bound into a book some time after 1861 (as referenced by the relief imprint of tree branches and an inscription that reads *Нововеркская фабрика № 6* on the extra blank pages of the book).

The publication features one element of this book: a list of 21 Lithuanian books Valančius once read. That is Valančius' signature. The books are not listed in chronological or alphabetical order. The metrics of the publications are not necessarily written down with any degree of precision. Valančius kept some of the books in his library, he read others elsewhere (for instance, in the Library of the Spiritual Academy of Roman Catholics in St Petersburg). The editions of the books date from between 1579 and 1842 (two books are dated 1579, one is dated 1599, one 1660, one 1629, one 1713, one 1737, one 1745, two 1747, one 1755, three 1781, two 1800, two 1823, one 1829, one 1841, one 1842). Valančius provided a commentary on each of the books on the list, with one exception, *Maldos Krikszczioniszkos* (1781, author unknown). Only six of the books received any sort of acclaim from him. Seven of the books he appraised in terms of their language as well.

The document published here supports, once again, the findings of researchers who conducted a probe into the library of the Samogitian bishop: (1) Valančius was not an avid bibliophile, but he had a passion for reading and a strong opinion about books (and not just religious books); (2) he would never write any comments on a book down in Lithuanian (using Polish or Latin instead); (3) his opinion would always be spot-on, he was able to critically evaluate the pros and the cons of a book. The list of Lithuanian books that is published here also confirms, and not for the first time, that Valančius treasured the Lithuanian book, just as he considered himself an expert in the Lithuanian language.

The book handwritten by Valančius was procured by Eduardas Volteris (in Russian Эдуард Александрович Вольтер; in Latvian Eduards Volters, 1856–1941) during his 1887 ethnographic trip across Lithuania. Later, it made its way into Janulaitis' archives (as did quite a few of Volter's other documents). Volter was also the first to mention the most 'Lithuanian' element of the book, the list of Lithuanian books drawn up by Valančius that is published here, in the press in 1887.

REDA GRIŠKAITĖ
XIX amžiaus istorijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17
LT-01101 Vilnius, Lietuva
el. p.: redahistoria@gmail.com

Gauta 2022 m. lapkričio 2 d.

9 pav. Motiejaus Valančiaus ranka rašytas dokumentas „Spis Książek Zmudzkich które niegdys czytalem“ („Kitados skaitytų žemaitiškų knygų sąrašas“); 35,0 × 22,0 cm;
LMAVB RS: f. 267, b. 1492, 123–127

Księzek Zmudzkich które nigdy nie wydane.

1. Dictionarium triam linguarum in usum studiosi Jurvatubij
auctori R. P. Constantino Szyswid L. l. l. d. i. l. t. d. i. t. o. r. e. c. o. g. n. i. t. o.
L. a. u. c. h. a. V. i. t. n. a. e. T. y. p. i. s. A. c. a. d. e. m. i. c. i. s. L. L. A. n. n. o. D. o. m. i. n. i. 1713. i. n. 8.
Tęsto podtytuły słowniuk polsko-laciński, litewski, zawierający słowni-
ki drukowane 464. tytułów krótki, i tem samym niedopatrzoney-
wypisaniem je: drak Ks. Michał Szwedowski sobas i. t. k. m. s. p. d.
r. g. h. a. Druko to pierwszy raz wyszło z druku w Wilnie 1677.
Znajduje się prawie w każdej lepszej bibliotece. i. j. a. p. e. r. u. d. a. m. -
2. Universitas linguarum lituanicae in principibus vocabulis quiesdem
Dialecto grammaticis legibus conscripta et in obsequium Philoso-
phum Neo-Palaemonum ordinata permissu Superiorum Anno
a Descriptione Universi Orbis 1737. V. i. t. n. a. e. T. y. p. i. s. C. o. l. l. e. g. i. A. c. a. d. e. m. i. c. i. s.
L. i. t. u. a. n. i. c. i. s. T. i. e. u.
Tęsto krótki grammatyki litewskiej wojęzyku łacińskiego
przez pewnego poboiwego Łaucha napisana, zawierająca słowni-
ki drukowane 58. tytułów tego krótki zaliczy na tożsadem wy-
kazaniu dwadzieci numerus, w słowach, numerum i. j. o. z. y. m. i. e. k.
m. i. k. a. s. h. i. t. u. e. n. s. k. i. e. h.
Druko to nigdy nie nadrukował w 1829 w Wilnie powtórnie
wypat p. Tymon Stanisławski Kandydat Filozofii, użyciu Uni-
wersytetu Wileńskiego.
3. Dogmas Kemajoziew. Wytłumaczenie 1829. Tęsto pierwszy raz wydane w Wilnie
36 rubranie przez Tymona Stanisławskiego.
4. Język abinimias Sęsinga żywionima Kuniga Matuzera Matki-
w. i. s. i. a. u. s. K. l. a. t. o. n. a. P. a. l. i. n. i. c. i. s. B. i. t. i. e. u. - N. u. o. z. K. u. n. i. g. a. J. d. i. k. o. d. s. i.
języka pamotyki izgulditas i. i. s. p. a. u. s. t. p. a. d. u. s. t. a. s. W. i. t. n. i. e. y. - 1841.
Tęsto kazanie jedak zajmujące słowni 22.
5. Książka katolicka: Tai i. j. i. z. g. u. l. d. i. m. a. s. E. u. a. n. g. e. l. i. e. K. r. i. s. t. u. s. i. n. o. s. K. e.
D. i. d. o. s. i. s. i. z. w. e. n. t. i. s. p. a. d. w. i. s. u. s. m. e. k. u. s. P. e. r. K. u. n. i. g. a. M. i. k. a. t. o. j. u. S. a. u. k. a.
120. K. a. u. o. n. i. k. a. s. M. i. d. n. i. k. u. W. i. t. n. i. e. i. A. n. n. o. D. o. m. i. n. i. 1879. i. n. f. o. l. p. p. 627.
Tęsto druku wytkw, weryfikum znajome, dris jedak ~~nie~~ w języku
zmudzkiem draku. Znajduje się w bibliotece P. K. A. Akademii wpe-
tenburgi-

- 179.
6. Abicida dyktawiu - kalniau ir žemųjų kalbų - Lietuvių.
 Tiespausba pas k. Krajač. 1844r.
 Jiefto abucadło kładziekiu utożone i napęde do doku podane,
 prawe koleżkięgo Apisiosal Izyanonal Dowkonta Magistra
 Wilorzpi -
  7. Kanyonatas, tay soft kuzos Polonu i giesmie dwaisku... Au waster-
 ma' Barmionis didei Kunigajskichis dikturos induktas, o dabai ir
 nauja iu priedu nekuriu giesmie i skatulu prardenkawotas. Karatau-
 szuja Prusa. Tiespausba pas kantiška kuz. Dukosa Stabunga,
 Mibku Pona 1781 in 8.
 Jiefto kuzika profestantika 2 344 stroniu in 8 etoionas, zawirajęsa weso-
 lio ty sto pęduniat palomiu 2 polikięgo nas zowidito. pruski jęfto
 wirszow prętożonęch. pręklud jęft soję. wotny, jęfto wirszow-
 hany i nawit nidozję wyedy. ty skuzętwo pęsni kłoni zwępkę
 lud profestantichis spęwa po kowiditaku. Zagfowski pęsni prępolicul
 sa, polikul, iktęryęch sę pokawęje ię spęwy katolichis roffaty
 na gęst profestantichis utożone
  8. Matdas kriterionirchos wisokęy Bęymeny pręgulensioi. Aut
 zarbis diwał Frayęy Szwenloy Wi nabial. o dit nauder kal-
 nias sa priedu nekuriu matdas kowiu kart ięspausba
 Karataucazję pas Stabunga 1781 in 8
  9. Summa Abai Trumpat iszguldimas Ewangęlio Szwenku. pas Wi-
 sus matas, dinomis kędilems Barmioniu kriterionirchosa staj
 komu - o aut zarbis wirnam diwuy. su wala wirsawęsę dit
 jaiška wirnims didei Kunigajskichis dikturos i dit nami-
 niku pobairniul aut wirwoimas namirchis induktas Karatau-
 szuja prusa. pas Stabunga 1781 in 8 w 2k diktulu bilitulu.
 Tęu ty kuziki zawirawę wisamęm napisul. Tajmęje dęu stroniu
 262. Autos profestant, niulak sę stawal aby iszfulnikowu weryęb-
 li wypręy Ewangęli byty zowirawęne, jęst sawęj aby tęu po-
 jęf sęns moralkę sawar by w Ewangęli. Lęfto moręwę i nawęj saft
 krotku komile utożone dęu pręstęgo profestantichis ludę-
 wiskitku teruwu parawite pas Daktarai diakti-na diktęwa. Oisch ewa-
 kirkul pitnęj ię wisnaw pargulditas pas Baltiawęsęj Willelku plebonu
 Karataušui aut Sibiradama. Tęhpausba Karataušui per Szęyę
 Osteborgow, Mibku diwał 1579 in 4.
 Jiefto kuzika katechizim diktulu jęftękim męsęj wisęj wyętkę napisę
 rot pisownos byllas numirchis zachowana i do nabęwy jęftęko
 zmirchisę nęzafosowana. Cę dęuloko zawęje kart 38. kartę
  10. Endiridion katichizmas mazzas, deat paspaliku plebonu i Kęnanaję.
 wiskitku teruwu parawite pas Daktarai diakti-na diktęwa. Oisch ewa-
 kirkul pitnęj ię wisnaw pargulditas pas Baltiawęsęj Willelku plebonu
 Karataušui aut Sibiradama. Tęhpausba Karataušui per Szęyę
 Osteborgow, Mibku diwał 1579 in 4.
 Jiefto kuzika katechizim diktulu jęftękim męsęj wisęj wyętkę napisę
 rot pisownos byllas numirchis zachowana i do nabęwy jęftęko
 zmirchisę nęzafosowana. Cę dęuloko zawęje kart 38. kartę

- Kasby dowoym wyrojom ni na misowant, - Deutko to znajdyj. 1785.
 w bibliotece S. K. D. Akademii w Petersburgu.
11. Evangelias bei Epistolas, tradicije is skwenkajis dienasu skaito moceas
 Basnirasa Chonkcionistkomi, pilnas is misnas pergulditas ant
 Libuniskos brodis per Baltamijie Willentis, plabona karalau-
 vuni ant Schindama.
 porictam, ant gata padicho isw Hifonid apu muska is smeste wisu-
 paties misu Jezaus Christaus, pagal kichuris Evangelijon.
 Ischopausas karalauvuni per Janyj Schuborga, skaito 1579 ni 4.
 Sengala, bei 112. kart ni misowantuph sapausyga, sawura wotobis
 sami Epistoly i Evangelias na dvi nudielne, swijte, bei wozelkigu
 objasniunia, w diti tradicijoj.
 sledykawand Kirijul Jozenu Kopydonyhwa Uktorowi Awandibuwiskiamu.
 uwdykawaj wyronji is piawisy Martin Mowuidies pastor Roznoki,
 sawyph pisal po libuwsku, i wyphas kalichizom i Kanjonatom.
  12. Punkty kasari ad adwiate nis do posku libuwskim jazykion, i wyphu-
 marizim na polskie, goren Kirijul Konstantygo Isywidu, Teologa
 i Isidowotomism starosyph wyphne, w Wilniu w drukarni Ista-
 deming J. J. Roku 1679 in 4. ~~1679 in 4. ~~1679 in 4.~~~~
 Deuta to rajmujie 382 strowie Isidowu wasn, byfo Eubastemiu wolo-
 wisiowi Kichuroni witi. Spokoiwana, 1672. Janyj Samitkowskige
 libuwskige janywiskige powownygata.
 jionowis upsta zwali byfo ~~to~~ nactlibuwski aboryph jutorok, wyph-
 mowis prajonaji, is opuzerom to Isidowu is ni misu.
  13. Lettawisch-Deutsches und Deutsch-Lettawisches Lexicon. - Arbeit eines Kir-
 chorischen Betrachtung der Lettawischen Sprache: bei auch einer gründlichen
 und erweiterten Grammatik. von Philipp Rukig. placus in Waller-
 zheim - Königsberg. Druck Hartung 1747 in 8.
 Jak sam napsi, pokaraji j-pte siewnit Kirisi kon udelis Kirisicki
 i Kirisicko Kuzidicki, j-odak nidsafabirany to samu wozly sawim,
 byfo strowie 124 in 8. brodis wialu wywarom nidsafaji.
  14. Betrachtung der Lettawischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen
 und Eigenschaften; aus vielen Schriftstücken und eigener Erfahrung
 mit Fleiß angestellt, und zu unserer Bezeichnung der gelehrten
 gelehrten, ein Druck geben von Philipp Rukig. Jofarom und
 Luciose zu Wallischkehmen - Königsberg Druck und selizke Johan
 Heinrich Hartung 1745. in 8.
~~Jyfo grammatygi i diti tradicijoj, i j-odak 1744~~
 Jyfo opitne uwaji nad jazykion zmedakira, spocowawaiu-
 iyo do j-odak j-odak. - sawisat strowie 88.
  15. Anfangsgründe einer Lettawischen Grammatik in ihrer he-

345 Motiejus Valančiaus sudarytas
 retų lietuviškų knygų sąrašas

reikšmingu tu pavai žodiu kuo lihtai pisekyzimosi randaus
na kedu Mokymoju listawoj' diehu wisz kay pirstallykas is antro¹⁷⁷
kasto, isspanstas - Kazalawisyo 1755 - Randomas pas pilippa
Kvishuqa Kautini. in 8.
Dedyu wauw Ludygshous Wilhelmuill krolewi pusewin po
nimieku. nowy Jano Jakoba Kwandta
Istary listawout zymyji stowis 1746. nowy ras 364 zyst ni-
banda cysty.
21. Biblia blumarsona piewa samuela Bozyslawo Chylynskijs
w Londynu 1760 r. in 8.
Charakteru dainykim' drakim' piftany, uci diwid kolemyj - powis-
nasy od pirowy kuzji stoyziszowy - konwytz na karu 176. na
ktozj powyqit psalmu 10.

DOKUMENTO PUBLIKAVIMO PRINCIPAI. Skelbiamas SKZ perrašas ir Valančiaus komentarų vertimas į lietuvių kalbą. Dedama ir faksimilė. Valančiaus daryti teksto taisymai nurodomi perrašo išnašose. Vertime į lietuvių kalbą dar kartą pateikiamas originalus Valančiaus ranka darytas knygos antraštinių duomenų perrašas (tik be nuorodų į taisymus), jo pateikto komentaro vertimas į lietuvių kalbą, patikslinti leidinio antraštiniai duomenys ir dalykiniai komentarai. Komentuojant apsiribojama tik bendriausiais dalykais, nes visi Valančiaus nurodyti leidiniai lietuvių kalba šiandien turi gilią tyrimų istoriją.

[123] Spis

Książek Zmudzkich które niegdyś czytałem.

Vertimas

Kitados skaitytų žemaitiškų knygų sąrašas.

1. Dictionarium trium linguarum in usum studiose Iuventutis
Auctore R. P. Constantino Szyrwid S. Jesu. Quinta editio recognita
et aucta - Vilnae Typis Academicis S. J. Anno Domini 1713. in 8.
Jeftto podręczny słowniczek Polsko-Łacinsko-Litewski - zawierający stron-
nic drukowanych 464. zbytnie krótki i tem samem niedoftateczny -
w niedoftatku jednak lepszych słowników dobrze jeft i ten miec pod
ręką - Dzieło to pierwszy raz wyszło z druku w Wilnie 1677 r.
Znajduje się prawie w każdej lepszej bibliotece - i ja posiadam -

Vertimas

1. Dictionarium trium linguarum in usum studiose Iuventutis
Auctore R. P. Constantino Szyrwid S. Jesu. Quinta editio recognita
et aucta - Vilnae Typis Academicis S. J. Anno Domini 1713. in 8.²⁹

Tai parankinis lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynelis, kurį sudaro 464 spausdinti puslapiai, pernelyg trumpas ir dėl tos priežasties nepakankamas, tačiau kadangi trūksta geresnių žodynų, tai ir ši patogu turėti po ranka. Veikalas šis pirmą kartą buvo išspausdintas Vilniuje 1677 m.³⁰ Yra beveik kiekvienoje geresnėje bibliotekoje, ir aš turiu³¹.

29 Patikslinta Konstantino Sirvydo (Konstanty Szyrwid *vel* Constantinus Szyrwid, ~1579–1631) žodyno antraštė: *DICTIONARIUM TRIUM LINGVARUM, in ufum Studiofæ Iuventutis, AVCTORE R. P. CONSTANTINO SZYRWID e Societate JESU, Cum Superiorum permiffu editum. Qvinta editio recognita & aucta. VILNÆ, Typis Academicis Societatis JESU. Anno Domini M. DCCC. XXIII.*

30 Valančius klysta – 1677 m. išėjo ne pirma, o ketvirta Sirvydo žodyno laida. Pirmoji laida pasirodė apie 1620 m. Žr. Pakalka 1979, 21–27.

31 Sirvydo žodyną Valančius mini veikale *Žemajtiu wiskupiste* (Vilnius, 1848), tačiau jo nekomentuoja. Žr. Valančius 2013, 410, 411.

2. Universitas Linguarum Litvaniae in principali³² Ducatus Ejusdem Dialecto Grammaticis Legibus Conscripta et in obsequium Zelosorum Neo-Palaemonum Ordinata permisso Superiorum Anno a Descriptione Universi Orbis 1737 - Vilnae Typis Collegii Academici Societatis Jesu.

Jefito krótka grammatyka Litewska w języku Łacinskim przez pewnego pobożnego Jezuitę napisana, zawierająca stronic drukowanych 58. Zaleta tego dziełka zależy na dokładnem wykazaniu dualis numerus, w słowach rzeczownikach i przymiotnikach litewskich.

Dzieło to niegdyś nader rzadkie r. 1829 w Wilnie powtórnie wydał P. Szymon³³ Staniewicz Kandydat Filozofii, uczeń Uniwersytetu Wilńskiego.

Vertimas

2. Universitas Linguarum Litvaniae in principali Ducatus Ejusdem Dialecto Grammaticis Legibus Conscripta et in obsequium Zelosorum Neo-Palaemonum Ordinata permisso Superiorum Anno a Descriptione Universi Orbis 1737 - Vilnae Typis Collegii Academici Societatis Jesu.³⁴

Tai trumpa lietuvių kalbos gramatika lotynų kalba, parašyta vieno pamaldaus jėzuito, 58 spaudos puslapių. Knygelės privalumas – tiksliai nurodyta lietuviškų daiktavardžių ir būdvardžių *dualis numerus*³⁵. Kadaise šį labai retą veikalą 1829 m. antrą kartą išleido Simonas Stanevičius, filosofijos kandidatas, Vilniaus universiteto auklėtinis³⁶.

³² Taisyta iš *principalis*.

³³ Raidė <S> taisyta.

³⁴ Patikslinta nežinomo autoriaus leidinio antraštė: *UNIVERSITAS Linguarum Litvaniae In Principali Ducatus Ejusdem Dialecto Grammaticis Legibus CIRCUMSCRIPTA. & in obsequium Zelosorum Neo-Palaemonum ORDINATA Permissu Superiorum Anno a Descriptione Universi Orbis 1737. VILNAE Typis Collegii Academici Soc: JESU.*

³⁵ Dviskaita (lot.).

³⁶ *Simono vel Simono Tado Stanevičiaus (Szymon Tadeusz Staniewicz, 1799–1848) parengtos naujos papildytos knygos laidos antraštė: TRUMPAS PAMOKIMAS KALBOS LITUWYSZKOS ARBA ŽEMAYTYSZKOS, nuo nekurio nobažna ysz draugistes JEZAUS KUNYGA lotinyszky paraszitas yr spāustas Wyjlniuj' metuse 1737. dabarcziu atrastas yr ysznauja swiētuy parōditas. WYJLNIUJE SPAUSTUWOJ' B. NEUMANA Metuse nuog užgymyma Krystaus 1829. Trečią*

kartą šią seniausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje išspausdintą lietuvių kalbos gramatiką perleido Janas Michašas Rozwadowskis (1867–1935). Žr. *UNIVERSITAS LINGUARUM LITVANIAE IN PRINCIPALI DUCATUS EIUSDEM DIALECTO GRAMMATICIS LEGIBUS CIRCUMSCRIPTA ET IN OBSEQUIUM ZELOSORUM NEO-PALAEONUM ORDINATA PERMISSU SUPERIORUM ANNO A DESCRIPTIONE UNIVERSI ORBIS 1737. VILNAE TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOC. JESU. DENUO EDIDIT INDICEM VERBORUM ADIECIT IOANNES ROZWADOWSKI. CRACOVIAE. SUMPTIBUS ACADEMIAE LITTERARUM. APUD BIBLIOPOLAM SOCIETATIS LIBRARIAE POLONICAE (SPÓŁKA WYDAWNICZA POLSKA), 1896. Faksimilinę laidą kartu su vertimu į lietuvių kalbą paskelbė Kazimieras Eigminas (1929–1996). Žr. *Universitas Linguarum Litvaniae* 1981.*

3. Daynas Zemaycziu - Wylniuje 1829. Sąto piesni narodowe w liczbie 30 zebrane przez Szymona Staniewicza -

Vertimas

Daynas Zemaycziu - Wylniuje 1829³⁷.

Tai trisdešimt liaudies dainų, kurias surinko Simonas Stanevičius.

4. Gayłus atminimas Teysinga giwenima Kuniga Mateusza Markiewicziaus Klabona Bažniczes Biržiu - Nuog Kuniga T. Lichodziejauska pamoksly iszgulditas ir iszfpaust paduotas. Wilniuy - 1841. Jeftto kazanie jedno zajmujace stronic 22.

Vertimas

Gayłus atminimas Teysinga giwenima Kuniga Mateusza Markiewicziaus Klabona Bažniczes Biržiu - Nuog Kuniga T. Lichodziejauska pamoksly iszgulditas ir iszfpaust paduotas. Wilniuy - 1841.³⁸

Tai vienas 22 puslapių pamokslas³⁹.

5. Postilla Katolicka: Tai eft: Iszguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedielos ir szwentes par wisus metus. Per Kuniga Mikołoju Dausza Kanonika Medniku - Wilniui. Anno Domini 1599. in fol. p. p. 627. Jeftto dzieło Wuyka, wszystkim znajowe, dzis jednak⁴⁰ w języku zmudzkim rzadkie - Znajduje się w bibliotece R. K. D. Akademii w Petersburgu -

Vertimas

5. Postilla Katolicka: Tai eft: Iszguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedielos ir szwentes par wisus metus. Per Kuniga Mikołoju Dausza Kanonika Medniku - Wilniui. Anno Domini 1599.⁴¹

37 Patikslinta Stanevičiaus leidinio antraštė: *DAYNAS ZEMAYCZIU SURYNKTAS YR YSZDUTAS PAR SYMONA STANEWICZE Mokslinyinka Lyteraturas yr Gražiuju Prytiryumu. WYLNUIJE. SPAUSTUWIEJ' B. NEUMANA. Metuose 1829. Faksimilinę laidą žr. Stanevičius 2010, [175]–241.*

38 Patikslinta Tado Lichodziejausko *vel* Lichodziejewskio *vel* Lichodzevskio (Tadeusz Lichodziejewski, ~1801–1890) knygos antraštė: *GAYŁUS ATMINIMAS TIEYSINGA GIWIENIMA KUNIGA MATEUSZA MARKIEWICZIAUS, KLABONA BAŽNICZIAS BIRŽIU, UNT EGZEKWIJU, PAR PRIETIALUS DIDIELAM SUSIRINKIMI UŽ JADUSZIU MIETOSIE 1841. MIENASIA PUSTIA 6. DIENY BAŽNICZIAY BIRŽIU ATŁAYKITU, NUOG KUNIGA T. LICHODZIEJEWSKIO*

DZIEJEUSKA PAMOKSLY ISZGULDITAS IR ISZSPAUST PADUOTAS. WILNIUY, SPAUSTUWIEY KUNIGU MISSIONORIU UNT KAŁNA IŽGANITOJAUS, 1841.

39 Leidinio autorius – Pabiržės klebonas (Žemaičių vyskupija, Panevėžio dekanatas), vėliau kaltintas ryšiais su 1863–1864 m. sukilimo vadovybe, įtartas ne vieną pasiuntęs į sukilėlių būrius (byla nutraukta 1867 m.). Žr. Prašmantaitė 2014, 272 (priedas Nr. 2: „Žemaičių vyskupijos dieceziniai dvasininkai ir parapijose tarnavę vienuoliai, kaltinti ir bausti už dalyvavimą 1863 m. sukilime ar pagalbą sukilėliams“).

40 Išbrautas žodis *rzadkie*.

41 Patikslinta leidinio antraštė: *POSTILLA CATHOLICKA. Tai eft: Ižguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir fzwentes per wiffjus*

In folio, 627 p[uslapiiai]. Tai visiems žinomas Vujeko veikalas, tačiau žemaičių kalba šiandien retas. Yra Romos katalikų dvasinės akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge⁴².

[124] 6. Abecieļa Lijtuwui-Kalnienu ir Zemajtiu kalbos - Petropolie.

Isspausta pas K. Kraja. 1842 r.

Jeftto abecadlto Zmudzkie ułozone i⁴³ do druku podane
przez Koleżskiego Afsessora Szymona Dowkonta Magistra
Filozofii. -

Vertimas

6. Abecieļa Lijtuwui-Kalnienu ir Zemajtiu kalbos - Petropolie.

Isspausta pas K. Kraja. 1842 r.⁴⁴

Tai žemaitiškas elementorius, kurį sudarė ir į spaudą atidavė kolegijos asesorius Simonas Daukantas, filosofijos magistras.

7. Kancyonałas, tay eaft Knigos Psolmu ir Giesmiu dwasiszku... An wartoi-
ma, Bażniczioms Dides Kunigajkszstistes Letuwos iszduotas, o dabar isz
nauja su priedu nekuriu Giesmiu ir Małdu peardrukawotas. Karalau-

*metus. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA
Kanonika Medniku iž lekifzko perguldita. Su
wala ir dalaidimu wireufuiiu. W Wilniui Dru-
karnioi Akadēmios SOCIETATIS IESV.*

A. D. 1599. Kiek anksčiau Stanevičius perleido ir šią Mikalojaus Daukšos (Mikolaj Dauksza *vel* Dowksza *vel* Dausza, tarp 1527 ir 1538–1613) 1599 m. į lietuvių kalbą išverstą Jokūbo Vujeko (Jakub Wujek *vel* Jacobus Vagrovocius *vel* Vagrovicius *vel* Wuiecius *vel* Wuykus etc., 1541–1597) knygos *POSTILLA Catholiczna Mnieyfza* (Poznanė, 1582) antrą laidą (naudotasi ir vėlesne 1590 m. laida). Žr. WYIĄTEK Z KAZAŃ ŻMUDZKICH. ZA POZWALENIEM CENZURY WILENSKIEY. PRZEDRUKOWANY. 1823 ROKU. Antraštiniame lape: *POSTILLA. KATOLICKA. Tai est: IŻGULDIMAS EWANGELIU KIEKWIENOS NEDELLOS IR SZWĘNTES PER WISUS METUS. Per Kuni-ga. MIKALOUI DAUKSZA. KANONIKA MEDNIKU, IŻ ŁEKISZKO PERGULDITA. Su walá ir dalaidimu wireusiuiu. w WIL-NIUI. Drukarnioi Akademios SOCIETATIS JESU. ANNO DOMINI. 1599. Valančiui, regis, tai nebuvo žinoma. Faksimilinę laidą žr. Stanevičius 2010, [1]–19.*

⁴² Plg.: „Kunegs Daukszus 1599 m. žemajtiškaj iszgulde lankiszkus sakimus kunega

Wujka, toki eįtu pristejgie kunegams gražius pamokslus, koku tuokart patis parasziti nemokieje“. Žr. Valančius 2013, 348 (349 – tas pat bendrine kalba). Taip pat plg.: „*K. Mikols Daukszus Žamajtis, Warniu kanauniks, Betigałas klebons ir Kraziu ałtorista, wirs bukłus ir diewobajmings, gieraj mokieje łotiniszkaj, lankiszkaj ir žemajtisz-kaj. Pagał linkieima wiskupa Merkiele Giedrajte, lankiszką Postyllę arba sakimus kunega Wujka, žemajtisz-kaj iszguldes, Wilnuo 1599 m. iszspaudina. Kningą tąn minawotam wiskupuj pripažintą, szėdien retaj kami begał rasti, todieł łabaj but gieraj, kad kas ańtru atweju iszspausdintum“. Žr. Valančius 2013, 406, 408 (407, 409 – tas pat bendrine kalba).*

⁴³ Išbraukta *wyda*.

⁴⁴ Patikslinta Simono Daukanto leidinio ant-raštė: *ABECIEĻA LĪJTUWIŪ-KALNIENŪ ir ZIAMAJTIŪ KALBOS Torinti sawiep. Małdas, tĳkybōs-istatimus, dōrybēs pamokslus, mĳstrenturą, pasakās, patarlēs, senosēs ir nau-iosēs Gōdŭ rodbalsēs arba litarās, sō parodymō lykiaus arba skajtlaus ukĳszkŭ, Rimĳszkŭ ir Gōdĳszkŭ žēnkłŭ. PETROPILIE. Isspausta pas K. Kraju. 1842.*

czuja Prusu. Iszspauftos pas Karaliszka Knyg-Drukuru Hartunga⁴⁵
Meatu⁴⁶ Pona 1781. in 8.

Jeftto książka proteftanska z 344 stronic in 8 złożona - zawierająca wso-
bie 1.) Sto piędziesiąt psalmów z polskiego na żmudzko-pruski język
wierszem⁴⁷ przełożonych - przekład jeft dosyc wolny, język niewyszu-
kany i nawet niedosyc czysty - 2.) Mnoftwo piesni ktore zwykłe
lud proteftantski spiewa po kosciolach. Zagłówki piesni pospolicie
są polskie⁴⁸, z których się pokazuje że spiewy katolickie zoftaly
na gust proteftantski ułożone.

Vertimas

7. Kancyonałas, tay eaft Knigos Psolmu ir Giesmiu dwasiszku... An wartoi-
ma, Bażniczioms Dides Kunigajksztistes Letuwos iszduotas, o dabar isz
nauja su priedu nekuriu Giesmiu ir Małdu peardrukawotas. Karalau-
czuja Prusu. Iszspauftos pas Karaliszka Knyg-Drukuru Hartunga
Meatu⁴⁹ Pona 1781. in 8.⁵⁰

Tai protestantiška 344 puslapių *in 8vo* formato knyga, kurią sudaro: 1) šimtas penkiasdešimt iš lenkų kalbos eilėmis išverstų prūsų žemaičių psalmių (vertimas gana laisvas, kalba nėra labai gera ir net nelabai švari); 2) daugybė giesmių, kurias protestantų liaudis paprastai gieda bažnyčiose. Giesmių pavadinimai dažniausiai yra lenkiški, o tai rodo, kad katalikų giesmės buvo sukurtos pagal protestantišką skonį⁵¹.

8. Małdas Krikszczioniszkos Wisokioy Reykmeney⁵² prigulenczios: Ant
garbies Diewa Traycey⁵³ Szwentoy Wienatiia - o dieł naudos Baz-
niczso su priedu ne kuriu małdu trecziu kart iszspauftos
Karálauczuje pas Hartunga 1781. in 8.⁵⁴

45 Raidė <H> taisyta?

46 Žodis taisytas.

47 Raidė <w> taisyta?

48 Raidė <k> taisyta.

49 Žodis taisytas.

50 Patikslinta leidinio antraštė: *KANCYONO-
ŁAS, Tey eaft: KNIGOS PSOLMU Ir GIES-
MIU Dwafišku Unt Garbes Diewuy Traycey
fwentoy wienatijamuy Ant wartoima Bażni-
czioms Dides Kunigaykštistes Lietuwos Iş-
duotas O dabar iş nauia fu Priedu nekuriu
GIESMIU IR MAŁDU* peardrukawotos Ka-
ralaucziuja Prufu, Işpauftos pas Kara-
liška Knyg. Drukuru G. L. Hartunga.
Meatu Pona MDCCLXXXI.

51 Iš lenkų kalbos vertė Steponas Jaugelis-Te-
lega (~1600–1668). Mykolas Biržiška (1925)
manė, kad spėjamas knygos sudarytojas

yra Mykolas Cerauskas *vel* Ceraskis (Mi-
chał Ceraski, 1754–1824), bet Zigmąs Zin-
kevičius (1990) ir Ingė Lukšaitė (2003) tuo
suabejojo. Daugiau apie tai žr. Kabašins-
kaitė 2019, 156–200. Plg.: „Taigi labai tikė-
tina, kad Cerauskas nebuvo *Kanc* 1781 ren-
gėjas“. Žr. Kabašinskaitė 2019, 200.

52 Antra raidė <e> taisyta.

53 Žodžio galas taisytas.

54 Patikslinta leidinio antraštė: *MAŁDOS
KRIKSZCZIONISZKOS, Wifokioy Reykme-
ney prigulinczios: Ant garbes Diewa Traycey
Szwentoy Wienatiia o del naudos Bazniczios
supriedu neakuriu Małdu treaczju kart
işpauftos.* Karálauczuje, Işpauftos pas
Karališka Knyg=Drukuru G. L. Hartunga.
MDCCLXXXI.

9. Summa Abá Trumpas iszguldimas Ewangeliu Szwentu - Par wi-
sus meatus, dienomis nedieloms Baznicziose krikščioniszko-
se skay tomu - O ant garbos wienam Diewuy, su wala wiriasniuju diel
pažitka wierniems didey Kunigajksztistey Lietuwos ir diel⁵⁵ nami-
niku pabažniu ant užwoima namiszkoa iszduota. Karalau-
cziuja⁵⁶ Prusu - pas Hartunga 1781. in 8. w RKD. Akad. bibliotece -
Treść tej książki zawierasię wsamym napisie⁵⁷ - Zajmuje stronic⁵⁸
262. Autor proteftant, nietak się starał aby czytelnikowi wszyst-
kie wyrazy Ewangelii były zrozumiane, jak raczej aby ten po-
jął sens moralny zawarty w Ewangelii. Czyli mówiąc i naczej sąto
krotkie homilie ułożone dla prostego proteftantskiego ludu. -

Vertimas

9. Summa Abá Trumpas iszguldimas Ewangeliu Szwentu - Par wi-
sus meatus, dienomis nedieloms Baznicziose krikščioniszko-
se skay tomu - O ant garbos wienam Diewuy, su wala wiriasniuju diel
pažitka wierniems didey Kunigajksztistey Lietuwos ir diel nami-
niku pabažniu ant užwoima namiszkoa iszduota. Karalau-
cziuja Prusu - pas Hartunga 1781. in 8.⁵⁹

[Saugoma] Romos katalikų dvasinės akademijos bibliotekoje [Sankt Peterburge].
Šios knygos turinys atsispindi jos pavadinime. Iš viso 262 puslapiai. Protestantui
autoriui ne tiek rūpėjo skaitytojui išaiškinti visus Evangelijos žodžius, kiek atskleis-
ti moralinę Evangelijos esmę. Kitaip tariant, tai yra paprastai protestantų liaudžiai
sudarytos homilijos.

10. Enchiridion Katechismas maszas, deal paspalitu plebonu ir Koznadiju
Wokiszku leszuwiu paraszits par Daktara Martina Luthera. O isch Wo-
kiszka pilnai⁶⁰ ir wiernai pargulditas par Bałtramieju Willentha Plebona
Karalauczuie ant Scheindama - Ischspauftas⁶¹ Karalauczui per Jurgi
Osterbergera, Metu Diewa 1579 in 4.

55 Raidė <l> taisyta.

56 Antra raidė <u> taisyta.

57 Raidė <n> taisyta.

58 Prieš šį žodį išbrauktas pradėtas rašyti nei-
skaitomas žodis.

59 Patikslinta leidinio antraštė: *SUMMA Abá Trumpas iszguldimas EWANGELIU SZWENTU Pár Wifus meatus, dienomis Nedelos, Baznicziose Krikščioniszko-
se skaytomu, O ant gárbos Wienam DIEWUY, fu wala Wiriafniuju del pažitka Wierniems didey Kunigiftey Lie-
tuwos, ir del naminiku pabažnu ant užwoima namiszkoa iszduota.* Karalaucziuja Prufu,

Išpaufta pas Karališka Knyg. Drukoriu
G. L. Hartunga. Meatu Pona MDCCLXXXI.
Parengė Samuelis Minvydas (Samuel Min-
wyd, 1602–1660) ir Jonas Božimovskis (Jan
Borzymowski, 1610–1673). Originaliūs
knygos lenkų kalba autorius – Jurgis iš
Žarnoveco (Grzegorz z Żarnowca *vel* Zar-
novius *vel* Żarnowczyk *vel* Żarnowecius *vel*
Żarnowita *vel* Koszarski *vel* Koszerski *vel*
Koszutski, ~1528–1601).

60 Antra raidė <i> taisyta.

61 Raidė <c> taisyta.

Jeftto krótki katechizm Lutra, językiem mniej więcej czystym napisana⁶², pisownia⁶³ tylko niemiecka zachowana i do natury języka zmudzkiego niezastosowana - Cale dziełoko⁶⁴ zajmuje kart 38. Karty [125] Karty dawnym zwyczajem nie numerowane - Dziełko to znajduję się w bibliotece⁶⁵ R. K. D. Akademii w Petersburgu -

Vertimas

10. Enchiridion Katechismas maszas, deal paspalitu plebonu ir Koznadiju Wokiszku leszuwui paraszits par Daktara Martina Luthera. O isch Wokiszka pilnai ir wiernai pargulditas par Baltramieju Willentha Plebona Karalaučiu ant Scheindama - Ischspauftas Karalaučiu per Jurgi Osterbergera, Metu Diewa 1579 in 4.⁶⁶

Tai trumpas Liuterio katekizmas, parašytas daugiau mažiau švaria kalba. Tik išlaikyta vokiška rašyba, kuri netinka žemaičių kalbai. Visas veikalėlis 38 puslapių. Pagal seną paprotį puslapiai nenumeruoti. Knygelę turi Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteka Sankt Peterburge.

11. Euangelias bei Epistołas, Nedieliu ir schwentuiu dienosu⁶⁷ skaitomosias⁶⁸ Bazniczosu Chriksczionischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Letuwischka Szodzia per Baltramieju Willenta, Plebona Karalaučiu ant Scheindama.

Priegtam, ant gala padieta ira Hiftoria apie muka ir smerti Wieszpaties musu Jezaus Chrištaus, pagal kieturiu Ewangeliftu - Ischspauftas Karalaučiu per Jurgi⁶⁹ Osterberga, Metu 1579. in 4. Książka ta 112 kart nie numerowanych zajmująca⁷⁰, zawiera w sobie same Epistoły i Ewangelie na dni niedzielne i święte, bez wszelkiego objasnienia - w bibl. Akademickiej.

Dedykowana Księciu Jerzemu Fryderykowi Elektorowi Brandeburskiemu. W dedykacyi wyznaje że pierwszy Marcin Moswidius pafstor Ragnecki zaczął pisac po litewsku, i wydał Katechizm z Kancyonalem.

62 Sic! Norėta parašyti *napisany?*

63 Sic! Norėta parašyti *pisownia?*

64 Sic! Norėta parašyti *dziełko?*

65 Raidė <c> taisyta.

66 Patikslinta Baltramiejaus Vilento (Bartholomäus Willenth, ~1525–1587) knygos antraštė: *ENCHIRIDION Catechismas maszas / dæl paspalitu Plebonu ir Koznadiju / Wokifschku liešuwui paraschits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokifschka liešuwia ant Lietuwifschka pilnai ir wiernai perguldy-*

tas / per Baltramieju Willentha Plebona Karalaučiu ant Scheindama. Ichspauftas Karalaučiu per Jurgi Osterbergera / Metu Diewa M.D.LXXIX. Tai antra šio veikalo laida. Pirma išleista iki 1572 m. arba 1572 m. Daugiau apie tai žr. Aleknavičienė 2009.

67 Raidė <o> taisyta.

68 Antra raidė <a> taisyta.

69 Raidė <|> taisyta?

70 Raidė <m> ir antroji <a> taisytos.

Vertimas

11. Euangelias bei Epistolās, Nedieliu ir schwentuiu dienosu skaitomias Bazniczosu Chriksczionischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Letuwischka Szodzia per Baltramieju Willenta, plebona Karalau- czui ant Scheindama.

Priegtam, ant gala padieta ira Hiftoria apie muka ir smerti Wiesz- paties musu Jezaus Chriftaus, pagal kieturiu Ewangeliftu - Ischspauftas Karalau czui per Jurgi Osterberga, Metu 1579. in 4.⁷¹

Šioje 112 nenumuruotų puslapių knygoje yra tik epistolos ir evangelijos sekma- dienams ir šventinėms dienoms, be jokių paaiškinimų. [Saugoma Romos katalikų dvasinės] akademijos bibl[iotekoje Sankt Peterburge]. Dedikuota kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui, Brandenburgo elektoriui. Dedicacijoje pažymi, kad pirmasis lietuviškai pradėjo rašyti Ragainės pastorius Martynas Mažvydas, kuris išleido katekizmą su kancionalu⁷².

12. Punkty Kazań od Adwentu aż do postu litewskim językiem, z wytlu- maczeniem na polskie, przez Księdza Konstantego Szyrwida Teologa S. J. z dozwozeniem⁷³ starszych wydane w Wilnie w drukarni Aka- demickiej⁷⁴ S. J. Roku 1629 in 4.

Dzieło⁷⁵ to zajmujące 382 stronic dedykowane było Eustachemu Woło- wiczowi Biskupowi wil. Aprobowane przez Jana Jamiełkowskiego Litewskiego Jezuickiego prowincyała.

Pisownia czysta znaki tylko nad⁷⁶ literami których potrzebę wprze- d- mowie przyznaje, są opuszczone bo drukarze ich nie mieli.

Vertimas

12. Punkty Kazań od Adwentu aż do postu litewskim językiem, z wytlu- maczeniem na polskie, przez Księdza Konstantego Szyrwida Teologa S. J. z dozwozeniem starszych wydane - w Wilnie w drukarni Aka- demickiej S. J. Roku 1629 in 4.⁷⁷

71 Patikslinta Vilento knygos antraštė: *Euan- gelias bei Epistolās / Nedeliu ir schwentuju dienofu fskaitomofias / Bašniczofu Chrikfczo- nifchkofu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia / per Baltramieju Wil- lenta / Plebona Karalau czui ant Scheindama. Priegtam / ant gala priedeta jra Hiftoria apie muka ir smerti Wiesz- paties musu Iefaus Chriftaus pagal kieturiu Ewangeliftu. IŃ- Ńpauftas Karalau czui per Iurgi Osterber- gera / Metu M.D.LXXIX.*

72 Dedicatas – Prūsijos kunigaikštis Jurgis Frydrichas I (1539–1603).

73 Pirma raidė <o> taisyta.

74 Raidė <y> taisyta.

75 Prieš šį žodį išbraukta *zajmujące 382 stronic dedykowane?*

76 Prieš šį žodį išbrauktas pradėtas rašyti nei- skaitomas žodis.

77 Patikslinta leidinio antraštė: *PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Postu Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Księdzā KONSTANTEGO SZYRWI- DA Theologā Societatis IESV Z DOZWOLE- NIEM STARSZYCH wydāne. W WILNIE W Drukārni Akādemye Societatis IESV, Roku M. DC. XXIX.*

Šis 382 puslapių apimties veikalas buvo dedikuotas Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui. Aprobomas Lietuvos jėzuitų provincijolo Jono Jamelkovskio. Rašyba švari, tik praleisti kai kurių raidžių ženklai (apie jų būtinybę kalbama pratarėje), nes spaustuvinininkai jų neturėjo⁷⁸.

13. Littauisch-Deutsches und Deutsch-Litauisches Lexicon... Nebst⁷⁹ einer Historischen Betrachtung der Litauischen Sprache: Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick... von Philipp Ruhig - Pfarer zu Walterkehmen - Königsberg - drucks⁸⁰ Hartung⁸¹ 1747 in 8.

Jak sam napis pokazuje jeftto słownik Zmudzko⁸² Niemiecki i Niemiecko Zmudzki, jednak niedoftateczny, bo razem wzięty zawiera tylko stronic 424 in 8. barzdo wiele wyrazow niedoftaje.

Vertimas

13. Littauisch-Deutsches und Deutsch-Litauisches Lexicon... Nebst einer Historischen Betrachtung der Litauischen Sprache: Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick... von Philipp Ruhig - Pfarer zu Walterkehmen - Königsberg - drucks Hartung 1747 in 8.⁸³

Kaip rodo pati antraštė, tai žemaičių–vokiečių ir vokiečių–žemaičių kalbų žodynas, tačiau nepakankamas, nes iš viso jį sudaro tik 424 puslapiai *in 8*. Labai daug žodžių trūksta.

14. Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, wesen und Eigenschaften; Aus vilen⁸⁴ Scribenten, und eigener Erfahrung mit Fleiss angestellet, und zu reiferer Beurtheilungen der Gelehrten⁸⁵, zum Druck gegeben von Philipp Ruhig - Pfarrern und

78 Sirvydo knygos dedikatas – Vilniaus vyskupas (nuo 1616 m.) Eustachijus Valavičius (Eustachy Wołłowicz, 1572–1630). Valančius mini ir Lietuvos jėzuitų provincijos provincijolą (1620–1630 m. ir 1639–1641 m.) Joną Jamelkovskį (Jan Jamiełkowski *vel* Jamiołkowski, ~1578–1649). Šią knygą Valančius mini veikale *Žemajtiu wiskupiste* (Vilnius, 1848), tačiau nekomentuoja. Žr. Valančius 2013, 410, 411. Faksimilę ir perrašą žr. Sirvydas 2015.

79 Raidė <N> taisyta.

80 Raidė <k> taisyta.

81 Raidė <H> taisyta.

82 Prieš šį žodį išbrauktas pradėtas rašyti neįskaitomas žodis.

83 Patikslinta Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) knygos antraštė: *Littauisch=Deutfches und Deutfch=Littauisches Lexicon,*

Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche fowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gefellschaften vorkommen, befindlich ift: Nebft einer Historischen Betrachtung der Littauischen Sprache; Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick, mit möglicher Sorgfalt, vieljähri gem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesammet von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Infterburgischen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegts J. H. Hartung, 1747.

84 Prieš šį žodį išbrauktas pradėtas rašyti neįskaitomas žodis.

85 Prieš šį žodį išbrauktas pradėtas rašyti neįskaitomas žodis.

Seniore zu Walterkehmen - Königsber⁸⁶ drucks und verlegts Johan Heinrich Hartung 1745⁸⁷. in 8.

Sąto⁸⁸ ogólne uwagi nad językiem zmudzkim, zporownaniu iego do języka greckiego. zawiera⁸⁹ stronic 88.

Vertimas

14. Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, wesen und Eigenschaften; Aus vilen Scribenten, und eigener Erfahrung mit Fleiss angestellet, und zu reiferer Beurtheilungen der Gelehrten, zum Druck gegeben von Philipp Ruhig - Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen - Königsber drucks und verlegts Johan Heinrich Hartung 1745. in 8.⁹⁰

Tai bendros pastabos apie žemaičių kalbą, lyginant ją su graikų kalba. Iš viso 88 puslapiai.

15. Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen⁹¹ von Paul Fridrich Ruhig der Gottesgelahrtheit⁹² Beflissenen zur Zeit Docenten im Littauischen Seminario zu Königsberg. - Königsberg - drucks. J. H. Hartung 1747 in 8. Gramatyka ta zawiera stronic 154. Zawiera też tablicę⁹³ koniugacyi zmudzkich.

Vertimas

15. Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Fridrich Ruhig der Gottesgelahrtheit Beflissenen zur Zeit Docenten im Littauischen Seminario zu Königsberg. - Königsberg - drucks. J. H. Hartung 1747 in 8.⁹⁴

86 Sic!

87 Prieš šiuos skaičius išbrauktas skaičius <18>.

88 Prieš šį žodį išbrauktas sakinys *Jestto gramatika zmudzka zawierająca stronic 154.*

89 Prieš šį žodį išbraukta <in>?

90 Patikslinta Pilypo Ruigio leidinio antraštė: *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung 1745. Faksimilę ir vertimą į lietuvių kalbą žr. Ruigys 1986, 20–164.*

91 Prieš šį žodį išbrauktas neįskaitomas žodis.

92 Prieš raidę <h> išbraukta neįskaitoma raidė.

93 Raidė <ę> taisyta.

94 Patikslinta Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, ~1721/1722–po 1784) leidinio antraštė: *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Fridrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Beflissenen, zu Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg.* Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1747. Faksimilinę laidą ir vertimą į lietuvių kalbą žr. Ruigys 2020. Daugiau apie šią gramatiką žr. Aleknavičienė, Blažienė 2020.

Ta gramatika 154 puslapių. Ten taip pat yra žemaitiškų linksniuočių lentelė.

16. Anfangs⁹⁵=Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen⁹⁶ verbessert, und vermehrt vorden von Christian Gottlieb Mielcke⁹⁷ Cantor in Pillckallen - Königsberg 1800. Druck und Verlag⁹⁸ der Hartungschens Hofbuchdruckerey⁹⁹.
Jeftto gramatyka dokładniejsza zawierająca stronic 208. in 8.

Vertimas

16. Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert, und vermehrt vorden von Christian Gottlieb Mielcke Cantor in Pillckallen - Königsberg 1800. Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey.¹⁰⁰

Tai išsamesnė gramatika, 208 puslapių in 8.

17. Littauisch=deutsches¹⁰¹ und Deutsch=Littauisches Wörter=Buch worinn das vom Pfarrer Ruhig ehemals heraus¹⁰² gegebene zwar zum Grunde gelegt aber mit sehr vielen Wörtern, Redensarten und Sprüchwörtern zu Hälfte vermehret und verbefsert¹⁰³ vorden von Chr. Got. Mielcke¹⁰⁴ - Königsberg 1800. in 8 druk jak wyzej.
Słownik ten zawiera stronic 576 in 8.

95 Prieš šį žodį išbrauktas leidinio pavadinimas *Evangelia Toto anno Singulis Dominicis et festis diebus juxta antiquam Ecclesiae consuetudinem*. Patikslinta Jurio Elgerso (Georg Elger, 1586–1672) knygos antraštė: *EVANGELIA Toto anno fingulis Dominicis & festis diebus juxta antiquam Ecclesiae consuetudinem in Livonia Lothavis praelegi solita. Ex Latino in Lothavicum idioma translata. Per R. P. GEORGIUM ELGER è Societati IESV. VILNÆ Typis Acad: Soc. IESV Anno D. 1672.*

96 Raidė <t> taisyta.

97 Prieš šį žodį išbrauktas neįskaitomas žodis iš raidės <M>. Greičiausiai neteisingai parašyta, o vėliau išbraukta Milkiaus pavardė.

98 Raidė <V> taisyta?

99 Raidė <y> taisyta.

100 Patikslinta Kristijono Gotlybo Milkiaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) gramatikos antraštė: *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pilckallen. Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey.*

101 Prieš šį žodį išbrauktas neįskaitomas žodis.

102 Žodis įterptas vietoje išbraukto žodžio *herausgeben*.

103 Prieš šį žodį išbraukta neįskaitoma raidė.

104 Raidė <c> taisyta.

Vertimas

17. Littauisch=deutsches und Deutsch=Littauisches Wörter=Buch worinn das vom Pfarrer Ruhig ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt aber mit sehr vielen Wörtern, Redens-Arten und Sprüchwörtern zu Hälfte vermehret und verbeßert worden von Chr. Got. Mielcke - Königsberg 1800. in 8¹⁰⁵.

Spausdinta ten pat kur ir ankstesnė knyga. Šis žodynas yra 576 puslapių *in 8*.

18 Apey Darima walge ysz Kiarpiu Islandu - pagał datiry-ma Teodora Brandenbarga Aptiekoriaus Mohilawe¹⁰⁶ ant upes Dniepra drauga¹⁰⁷ daugiel draugiszczciu mokitu pardieja ysz lankyszka S. S. - (Simon Stanewicze) Zemaytys¹⁰⁸. Wyljniuy Drukarnioy A. Marcinauski 1823. Stronic 24 in 8. język czysty. -

Vertimas

18. Apey Darima walge ysz Kiarpiu Islandu - pagał datiry-ma Teodora Brandenbarga Aptiekoriaus Mohilawe ant upes Dniepra drauga daugiel draugiszczciu mokitu pardieja ysz lankyszka S. S. - (Simon Stanewicze) Zemaytys. Wyljniuy Drukarnioy A. Marcinauski 1823.¹⁰⁹

24 puslapiai *in 8*. Kalba švari.

19 Surinkimas Dasekimu par Mokintus Zmonias, senowias¹¹⁰ amžiose tikray¹¹¹ daritu, apey bytes, o par Kunigo Kluko Kanauniko Kruz-wickojo¹¹² metuose 1780 Waržuwoje lankiskay iszdrukawotas, yr dieł Lenku yszdotas. o Dabar pirmo siki ant ležuwio¹¹³ Letuwiszka-j-Zemaytiszko par Kunigo Cypriono Juzapo Nieza-

¹⁰⁵ Patikslinta Milkaus žodyno antraštė: *Littauisch=deutsches und Deutsch=littauisches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbeßert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen. Nebst einer Vorrede des Verfassers, des Herrn Prediger Jenisch in Berlin, und des Hrn. Krieges= und Domainen=Raths Heilsberg, auch einer Nachschrift des Herrn Professor Kant. Königsberg, 1800. Im Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.*

¹⁰⁶ Raidė <e> taisyta.

¹⁰⁷ Raidė <u> taisyta.

¹⁰⁸ Raidė <y> taisyta.

¹⁰⁹ Patikslinta Stanevičiaus leidinio antraštė: *APEY DARIMA WALGE YSZ KIARPIU ISLANDU PAGAL DATIRYMA TEODORA BRANDENBURGA Aptiekoriaus Mohilawe ant upes Dniēpra drauga daugiel draugiszczciu mōkitu. Pārdieja ysz lānkyszka S. S. Zemaytys. WYLNIOY. DRUKARNIOY A. MARCINAUSKIO. 1823. Faksimilinę laidą žr. Stanevičius 2010, [25]–51.*

¹¹⁰ Žodžio galas taisytas.

¹¹¹ Raidė <y> taisyta.

¹¹² Raidė <j> taisyta.

¹¹³ Raidė <ž> taisyta.

bitawfki, Kanauninko Minfkojo prabaszcziu Welonos¹¹⁴ pargul-
ditas yr¹¹⁵ Drukarnia paduotas. Wilniuje 1823 - Drukarnioj¹¹⁶
ant uliczes¹¹⁷ S. Jono -
Książeczka zawierająca 75 stronic in 8, pisownia dowolna, o
czystość języka dosyc się starano.

Vertimas

19. Surinkimas Dasekimu par Mokintus Zmonias, senowias amžiose
tikray daritu, apej bytes, o par Kunigo Kluko Kanauniko Kruz-
wickojo metuose 1780 Warfzuwoje lankiskay iszdrukawotas,
yr diel Lenku yszdotas. o Dabar pirmo siki ant ležuwio
Letuwiskaj-Zemaytiszko par Kunigo Cypriono Juzapo Nieza-
bitawfki, Kanauninko Minfkojo prabaszcziu Welonos pargul-
ditas yr Drukarnia paduotas. Wilniuje 1823 - Drukarnioj
ant uliczes S. Jono - ¹¹⁸.

Knygelė 75 puslapių *in 8*, rašyba laisva, gana stengtasi, kad kalba būtų švari.

20. Biblia Tai efti: Wissas Szwentas Rasztas Seno ir Naujo
Teftamento pagał perstattimą D. Mertino Luteraus su kiek
wienu perskyrimo trumpu praneszimmu ir reikalingu pa-
[127] zenklinimu tu pacziu žodzu¹¹⁹ kurrie kittose perskyrimose randomi
nū kellu Mokytoju Lietuwioj¹²⁰ Lietuwiskay perstattytas ir antrą¹²¹
kartą iszspaustas - Karalauczuje 1755 - Randamas pas Pilippą
Kristupą Kanteri. in 8.

Dedykowana Frydrykowi Wilhelmowi II krolowi pruskiemu po
niemiecku. przez Jana Jakoba Kwandta.

Stary Teftament zajmuje stronic 1416. nowy zas 364. Język nie-
barzdo czysty.

Vertimas

20. Biblia Tai efti: Wissas Szwentas Rasztas Seno ir Naujo
Teftamento pagał perstattimą D. Mertino Luteraus su kiek
wienu perskyrimo trumpu praneszimmu ir reikalingu pa-

114 Raidė <o> taisyta.

115 Raidė <y> taisyta.

116 Žodžio galas taisytas.

117 Raidė <z> taisyta.

118 Patikslinta Kiprijono Juozapo Nezabitaus-
kio-Zabičio (Cyprian Józef Niezabitoski-
Zabitis, 1779–1837) knygos antraštė: *SU-
RINKIMAS Dasekimu par Mokintus Zmo-
nias, senowias amžiose tikray daritu apej by-
tes, o par Kunigo Kluko Kanauniko Kruzwic-
kojo metuose 1780 Warszuwoje lenkiskay
yszdrukawotas, yr diel Lenku yszdotas. O*

*DABAR pirmo siki ant ležuwio Letuwiskay-
Zemaytiszko, PAR KUNIGO CYPRIONO JU-
ZAPO NIEZABITAWSKI Kanauninko Mins-
kojo, Prabaszcziu Welonos pargulditas YR
Metuose 1823 ing Drukarnia diel yszspaudi-
mo, ant kningu raszto, podatas. WILNIUJE.
Drukarnioy ant uliczios Sto Jono, po
N. 431. 1823.*

119 Išbraukta raidė <i>.

120 Raidė <e> įterpta?

121 Raidė <a> taisyta.

zenklinimu tu pacziu žodzu kurrie kittose perskyrimose randomi nū kellu Mokytoju Lietuwoj' Lietuwiszkay perstattytas ir antrą kartą iszspaustas - Karalauczuję 1755 - Randamas pas Pilippą Kristupą Kanteri. in 8.¹²²

Dedikuota Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui II¹²³, vokiečių kalba, parūpinta Jono Jokūbo Kvanto. Senasis Testamentas surašytas 1416 puslapių, o Naujasis – 364 puslapiuose. Kalba nelabai švari.

21. Biblia tłumaczona przez Samuela Bogusława Chylińskiego.

w Londynie 1660 r. in 8.

Charakterem Łacinfkim, drukiem pięknym we dwie kolumny - poczyna się od pierwszej księgi Mojzeszowej - konczy się na karcie 416. na ktorej początek psalmu 40.

Vertimas

21. Samuelio Bogusłavo Chylinskio versta Biblija (Londonas, 1660, in 8)¹²⁴.

Lotyniškėmis raidėmis, puikia spauda, dviem stulpeliais, prasideda nuo pirmos Mozės knygos, baigiasi 416 puslapyje, kur yra 40 psalmės pradžia.

122 Patikslinta Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) Biblijos antraštė: *BIBLIA, Tai efti: Wiffas Szwentas Ráftas, Séno ir Naujo Testamento, pagal Wokišką Pėrfstáttimą D. Mertino Luteraus, Su kiekwienu Pėrfkyrimo trumpu Pranešimmu, ir reikalingu Paženklinnimu tu paczū Žodžū, kurrie kittose Pėrfkyrimose randomi, Nū kellū Mokytojų Lietuwoj' Lietuwiszkay pėrfstattytas, Ir antrą Kartą išspáuftas*. Karaláuczuję, 1755. Randamas pas Pilippą Kriftupą Kanteri.

123 Valančius klysta. Knyga buvo dedikuota ne Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui II (1744–1797; karalius nuo 1786 m.), o Frydrichui II Didžiajam (1712–1786; karalius nuo 1740 m.).

124 Valančius 1660 m. Londone pradėtos spausdinti Samuelio Bogusłavo Chylinskio

(Samuel Bogusław Chyliński, ~1633–1666) Biblijos – didžiausio, vadinamojo *Vilniaus egzemplioriaus*, kurį Kelmės dvaro savininkas, bibliofilas ir kolekcininkas Jurgis Gruževskis (Jerzy Grużewski, 1750–1807) 1805 m. dovanojo Imperatoriškojo Vilniaus universiteto bibliotekai ir kuris po šios mokslo įstaigos uždarymo pateko į Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteką, o 1842 m. po šios institucijos perkėlimo į Sankt Peterburgą atsidūrė mieste prie Nevos, saugojimo vietos nenurodė. Taigi šią retenybę galėjo matyti tiek Vilniuje, tiek Sankt Peterburge. Daugiau apie Chylinskio Biblijos Vilniaus egzempliorių žr. Kavaliūnaitė 2008, 1–lij; Pacevičius 2010, 20–21, 92–93, 190.